5

कौटुंबिक जी ान

एके दि ाशी रा पी यशस्वा ती अपल्या महालात निद्रित असता ति ने स्वप्नात बहस्लेली पृथ्वी, सुमेरु पर्वत, चंद्र सूर्य हंस सरोवर सहित सरोवार अपि विशाल सा ार पाहिला स्वप्न पाहिल्यानंतर बंदीजनांनी गायिलेले मंगल गीत ति च्या कानी पडले ती जागी झाली. स्नान वगैरे करुन स्वप्नांचे फले विचारण्या करिता ती भगवान ऋषभदेवाकडे गेली व अपण पाहिलेली स्वप्ने ति ने ऋषभदेवांना सांगितली.

ती ऐकून भगवंतांनी म्हटले - देवी ! तुला पुत्र होईल तो चक्रवर्ती बनून अतितेजस्वी व महापराक्रमी होईल. सर्व पृथ्वीचे तो पालन करील व या भवसागरातून तरुन जाईल. पतीचे हे बोलणे ऐकून यशस्वतीला अनंद वाटला. राजा अतिगृध्राचा जीव जो पूर्वभवामध्ये वाघ होता, तो अपली आत्मोन्नती करुन देत सर्वार्थसिद्धि स्वर्गात अहमिंद्र झाला होता तेथून च्यवून तो यशस्वतीच्या गर्भी आला. अता तो विदुषी यशस्वती कधी कधी तरवारस्पी आरशात अपले मुख पाही तिच्या त्या गर्भचिन्हांना पाहून ऋषभदेव अत्यंत प्रसन्न होत.

नऊ महिने पूर्ण होताच यशस्वतीने महापुण्यवान तेजस्वी पुत्राला जन्म दिला. भगवान ऋषभदेवांचा जन्म ज्या पुण्यकाली झाला होता, त्याच पुण्यसमयी त्यांच्या पुत्राचाही जन्म झाला अर्थात चैत्रकृष्ण नवमीच्या दिवस, मीन लग्न ब्रह्मयोग. धन राशीचा चंद्रमा अपि उत्तराषाढा नक्षत्र होते. नातू जन्मलेला पाहून यशस्वी व नाभिराज अतिशय प्रसन्न झाले. राजमंदिरात सनाया, दुन्दुभि, झांज, शंख वगैरेच्या निनादांचा प्रतिध्वनी गुंजून गेला. सौभाग्यवती स्त्रिया मंगल गाणी म्हणू लागल्या नर्तकी नाचू लागल्या. सर्व नगर अनंदसागरात बुडून गेले बालकाचे नांव भरत असे ठेवण्यात अले.

बालक हळूहळू वाढू लागला. त्याच्या शरीरवाढीबरोबर त्याच्यातील स्वाभाविक गुणांची देखील क्रमाने वाढ होऊ लागली. भरतानंतर यशस्वतीदेवीला नव्याण्णव पुत्र व ब्राह्मी नावाची एक मुलगी झाली. हे सारे पुत्र चरमशरीरी व मोठे प्रतापी होते.

ऋषभदेवांच्या दुसऱ्या सुनंदा नावाच्या पत्नीस बाहूबली नावाचा पुत्र व सुंदरी नावाची एक कन्या झाली. बाहूबली चोवीस कामदेवातील पहिले कामदेव होते. त्यांच्यासारखे सुंदर रूप त्यावेळी इतर कोणाचेही नव्हते. हत्ती क्रमाक्रमाने जसा मदावस्थेला प्राप्त होतो, तसेच ऋषभदेवांची भरतादि एकशे एक मुले क्रमाने तारुण्यावस्थेला प्राप्त झाली. त्यावेळी त्यांचे

सर्वांगसुंदर रूप मोठे दर्शनीय होते. ते सारे ज्योतिष केंद्रांच्या समूहाप्रमाणे भासत होते. त्यात ते स्वत: भरत सूर्य होते. अत्यंत सुंदर बाहूबली चंद्रमा होते आणि इतर सर्व पुत्र ग्रह, नक्षत्र व तारांगण होते. आपल्या सर्व पुत्र व कन्यांबरोबर ऋषभदेवांना पाहताना असे वाटे की, ज्योतिषगणांसी देवांनी वेढलेला हा सुमेरूपर्वत होय.

एके दिवशी ऋषभदेव आनंदात बसले असता त्यांच्या दोन्ही मुलींनी येऊन त्यांना नमस्कार केला. भगवंतांनी दोघींना उठवून प्रेमाने आपल्या मांडीवर घेतले. त्यांनी त्यांच्या मस्तकावरहात फिरवून त्यांची मस्तके हुंगली आणि खेळू लागले व म्हटले - सुकन्यांनो हे तुमचे अद्वितीय सौंदर्य, अनुपम शील, विद्येने विभूषित झाले, तरच तुमच्या जन्माचे सार्थक होईल. या जगात ज्ञानाने लोक विद्वान पुरुषांचा आदरसत्कार करीत असतात व विदुषी नारी स्त्रीसमाजात नेतृत्वपद प्राप्त करून घेते. विद्या मानमान्यतांना यशवन देणारी आहे. विद्या त मानवांचे कल्याण करते. (मनापूर्वक केलेली विद्येची आराधना मनुष्याचे मनोरथ पूर्ण करते.) विद्या कामधेनूप्रमाणे मनुष्याचे मनोरथ पूर्ण करते, विद्या चिंतामणी रत्न होय. विद्येपासूनही धर्म अर्थ व काम या पुरुषार्थत्रयीची प्राप्ती होते. विद्या बंधूप्रमाणे संकटकाळी मदत करणारी व मित्रप्रमाणे जीवास जीव देणारी असते. विद्याच मनुष्याचे कल्याण करते. विद्या हे मृत्यूनंतर जीवाबरोबर जाणारे धन होय. मुलींनो ! विद्येमुळे सर्व कार्य सफल होतात. तेव्हा तुम्ही दोघी विद्याध्ययन करण्याचा प्रयत्न करा. त्यासाठी हाच समय योग्य आहे. असे म्हणून भगवान ऋषभदेवांनी आपल्या दोन्ही मुलींना आशीर्वाद दिला. त्याच्या पाठीवरून त्यांनी प्रेमाने हात फिरविला. तदनंतर एका हाताने पाटीवर वर्णमाला लिहून लिपी शिकविली आणि दुसऱ्या हाताने अंकशास्त्राचे शिक्षण दिले. ब्राह्मी नावाची मुलगी भगवंताच्या उजव्या बाजूस बसली होती. यास्तव तिला उजव्या हाताने त्यांनी वर्णमाला समजावून सांगितली आणि सुंदरी त्यांच्या डाव्या बाजूस बसली होती म्हणून त्यांनी तिला डाव्या हाताने अंक काढण्यास शिकविले याप्रमाणे पित्याच्या अनुग्रहाने दोन्ही मुलींनी विद्याध्ययन केले. त्यामुळे प्रत्यक्ष सरस्वतीप्रमाणे त्या ज्ञानाच्या मूर्ती बनल्या.

ऋषभदेवांनी मुलांना देखील शिक्षण देऊन ज्ञानवान बनविले. जगात ज्या विद्येने जीवन सुखमय बनते, त्या विद्या मुलांना शिकविल्या ज्येष्ठपुत्र भरत यास नृत्यशास्त्र शिकविले. वृषभसेन पुत्रास गंधर्वविद्येचा पाठ सांगितला, अनंतविजयाला चित्रकलेचे ज्ञान दिले. इतर काही मुलांना स्थापत्य कलेचे शिक्षण दिले. बाहूबलीस कामशास्त्र, आयुर्वेद, धनुर्वेद, रत्नपरीक्षा, अश्वपरीक्षा, गजपरीक्षा, वगैरे अनेक शास्त्रांत निपुण बनविले. अशा प्रकारे ऋषभदेवांनी

अपल्या सर्व पुत्रांना सुशिक्षित बनवून सर्व मातापितांसमोर एक आदर्श ठेवला. स्त्रीपुरुषांना निसर्गनियमाने मुले तर होतीलच ! त्यात काही विशेष नाही. पण त्या मुलांना ज्ञान देऊन, विद्या शिकवून उत्तम जीवन कसे घालवावे, याचा पाठ शिकविणे हे त्यांचे आद्य कर्तव्य आहे व मुलांपेक्षा देखील प्रथम मुलीना सुशिक्षित बनविणे आवश्यक आहे, नव्हे हे त्यांचे प्रथम कर्तव्य आहे.

6

सार्वजनिक जीवन

भगवान ऋषभदेवांवर केवळ कौटुंबिकच जबाबदारी नव्हती ते साऱ्या जगाचे गुरु होते. त्यासोबत त्यांच्या शिरावर सार्वजनिक कार्याची जबाबदारी होती. साऱ्या प्रजेचे ते पितामह होते. साऱ्या प्रजेवर ते पुत्रवत् प्रेम करीत असत. त्यामुळे त्यांना केवळ अपल्या मुलांच्या शिक्षणावर, त्यांच्या उन्नतीकडेच केवळ लक्ष पुरवीत आले असते ?

अचारक्षात औषधी वृक्ष व धान्य ही आता निःसत्व होऊ लागली होती. पेरल्याशिवाय निर्माण होणाऱ्या धान्यावर मानव आजपर्यंत अपला उदर निर्वाह करीत असे. ते धान्य देखील घटू लागले. पौष्टीक अहार कमी मिळू लागल्याने प्रजेत रोगांचा फैलाव होऊ लागला. या संकटानी संत्रस्त झालेली प्रजा महाराज नाभिराजांकडे गेली. पण त्यांना अपल्या पुत्राच्या बुद्धीवर व शक्तीवर विश्वास होता. त्यांनी आता अपल्या मुलांवर सर्व जबाबदारी सोपवून निश्चिंत होण्याचे ठरविले होते. म्हणूनच त्यांनी लोकांना ऋषभदेवाकडे पाठवून दिले.

सारी जनता ऋषभदेवाकडे गेली. त्यांना नमस्कार करुन जनतेने विनयाने म्हटले - देवा ! अम्ही भूक तहानेने व्याकुळ झालो आहोत अता अन्नपाण्याशिवाय अम्ही जिवंत राहू शकत नाही. मेघांच्या वर्षावाच्या वादळाच्या झंझावाताच्या थंडीवाऱ्याचा त्रास अम्ही आता निराश्रित राहून सहन करु शकत नाही. या सर्वांपासून संरक्षण करुन घेण्याचा अम्हांस उपाय सांगा अपल्यासारखी महान् माणसे येथे असतांना आमची दुःखे दूर झाली नाहीत तर ते आश्चर्य ठरेल. म्हणून अपण असा मार्ग दाखवा की, ज्यामुळे की, ज्यामुळे अम्ही आमचा जीवननिर्वाह निर्विघ्न करु शकू.

जनतेची ती दैन्यावस्था पाहून ऋषभदेवाचे अंतःकरण द्रवले. काही वेळ ते विचारमग्न झाले. त्यांच्या विचारांची धारा वाहू लागली - कल्पवृक्षांचा नाश होत आहे. इच्छित वस्तु मिळत नाही. अन्न दुर्मिळ झाले आहे. या क्षेत्राचे भोगभूमीचे स्वरुप पालटून गेले आहे. तिला कर्मभूमीची अवस्था प्राप्त झाली आहे. कर्म केल्याशिवाय अता जनतेचा जीवन निर्वाह होणार नाही.

जनता इतस्ततः पसरली आहे. त्यांच्यात गटागटाने समूहाने राहण्याची प्रवृत्ती नाही. असा सामुदायिक जीवनाशिवाय जनतेचा उदरनिर्वाह होणे कठीण. प्रथम गाव, शहर वगैरे बसवून सामुदायिक व सामाजिक जीवन जगण्याची यांना सवय लागली पाहिजे. तदनंतर त्यांच्या शक्त्यनुसार उदरनिर्वाहासाठी कामे दिली जातील. या कार्याच्या आधारावर त्यांचे गट पाडले पाहिजेत. त्यांना नेमून दिलेल्या कार्यानुसार प्रत्येकाने उद्योग करावा असा नियम केला जावा. पित्याचा व्यवसाय त्याच्या मुलांनी करावा. त्यामुळे एका व्यवसायाची अखंड शृंखला चालत राहील. शिवाय प्रत्येक पुत्राचा उदरनिर्वाहाचा मार्ग निश्चित होईल. शिवाय वंशक्रमाने चालत आलेल्या व्यवसायात नवी येणारी पिढी सहजरीत्या प्रवीण होईल व त्यात दिवसेंदिवस सुधारणा करीत राहील.

हा विचार जनतेस पटवून देऊन भगवंतांनी गाव, नगर बसविण्याची आज्ञा दिली व म्हटले - गावाच्या जनतेच्या आवश्यक वस्तूंच्या गरजेप्रमाणे प्रत्येकाने त्या वस्तू पुरविण्याचे कार्य विभागून घ्यावे व त्यानंतर आपल्या उदर निर्वाहाचा व्यवसाय समजावा. असे केल्याने आपले सामाजिक व कौटुंबिक जीवन निर्विघ्नपूर्ण चालू शकेल. मी आपल्या उदरनिर्वाहासाठी पुढील प्रमाणे सहा साधने निश्चित केली आहेत. 1) असि, 2) मषि, 3) कृषि, 4) विद्या, 5) वाणिज्य आणि 6) शिल्प. प्रत्येक मानव समूहाला आपले संरक्षण करून घेण्यासाठी कांही संरक्षकांची आवश्यकता लागेल, यास्तव जे शूरवीर असतील, ज्यांना शस्त्रास्त्रे चालविण्यास येत असतील त्यांनी समाजाचे रक्षण करण्याचे कार्य हाती घ्यावे, म्हणून त्यांनी असि व्यवसायाचा स्वीकार करावा. त्यांच्या उदरभरणाची व्यवस्था इतर जनतेस करावी लागेल.

जी माणसे लिहण्यावाचण्यात चतुर आहेत, त्यांनी मषि व्यवसायाचा स्वीकार करावा. जीवनासाठी अन्न ही सर्वात महत्त्वाची वस्तू आहे. अन्न मिळविण्यासाठी आता आपणास जमीन नांगरून तेथे धान्याची पेरणी करावी लागेल. ज्यांना हे कार्य आवडेल त्यांनी कृषिजीवी व्हावे. दिवसभराच्या श्रमाने आलेला थकवा माणसाला दूर करावासा वाटतो त्यासाठी गीत, नृत्यादिक कार्यक्रम करणे आवश्यक आहे. मनोरंजन करून उदरनिर्वाह करून घेण्याची ज्यांना इच्छा असेल त्यांनी विद्याजीवी बनावे शेतीसाठी निरनिराळ्या हत्यारांची आवश्यकता भासेल घरे वगैरे बांधण्यासाठी कुशल कारागिरांची आवश्यकता लागेल. म्हणून ज्यांना अशी कर्मे करण्याची आवड असेल त्यांनी शिल्पजीवी व्हावे आणि कृषि, शिल्प वगैरेपासून उत्पन्न झालेल्या वस्तू घेऊन विकण्याचे कार्य करण्याची इच्छा ठेवीत असलेल्यांनी वाणिज्य वृत्तीशी समरस व्हावे.

जनतेस असा आदेश देऊन भगवंतांनी तशी व्यवस्था करण्यास इंद्रास अदेश दिला. इंद्राच्या मदतीने सारी माणसे कामाला भिडली त्यांना श्रम करण्याची सवय नव्हती. तरी देखील जगण्याच्या दुर्दम्य आशेने त्यांना कार्य करण्याला विवश बनविले. इंद्राच्या प्रेरणेने आणि साहाय्याने गाव आणि नगर वसविले गेले. मध्यभागी एक नगर बनवून त्याच्या चारी बाजूस लहानमोठी गावे वसविली. शंभर घरांच्या लोकवस्तीचे छोटे गांव व पाचशे घरांच्या लोकवस्तीचे मोठे गाव ठरविले. छोट्या गावाची सीमा 1 कोस (2मैल) अणि मोठ्या गांवाची सीमा दोन कोस (4 मैल) होती. गावाबाहेर बाग, तलाव अणि शेती यांची व्यवस्था होती. धान्य व पाण्याची उत्तम व्यवस्था होती नदिकिनारी वसविलेल्या गावातील शेते हिरव्यागार धान्यानी शोभू लागली.

माणसे हळूहळू अपल्या श्रमाचा रसमाण झाली. तेव्हा भगवान ऋषभदेवांनी त्यांचे तीन वर्गामध्ये विभाजन केले. शस्त्र धारण करुन ज्यांनी आपला उदरनिर्वाह चालू केला. त्यांना क्षत्रिय म्हटले गेले. जे शेती, व्यापार, पशुपालन वगैरेवर आपली उपजीविका करीत होते ते वैश्य नावाने संबोधले जाऊ लागले अणि जे त्यांची सेवा करीत यांना शूद्र हे नांव दिले गेल. सारे लोक अपापली कामे करीत व त्यांना नेमून दिलेल्या व्यवसायाशिवाय इतर व्यवसायाकडे अपले लक्ष वाळीत नसत.

अशा प्रकारे कितीतरी काळ व्यतीत झाला. प्रजा सुखाने अपला जीवननिर्वाह करु लागली. तेव्हा जनतेच्या सम्मतीने नाभिराजांनी भगवान ऋषभदेवांचा राज्याभिषेक करण्याचे ठरविले परंतु जनतेला राज्याभिषेकाची कल्पना नव्हती ते त्याबाबत अनभिज्ञ होते. तेव्हा नाभिराजांनी म्हटले, राजा प्रजेचे पालन करतो. सर्व नियंत्रणाच्या मर्यादा त्याच्याद्वारे रक्षिल्या जातात. यासाठी उंच आसनावर बसवून शुद्ध पवित्र जलाने त्याचा अभिषेक केला पाहिजे. हे बोलणे ऐकताच पुष्कळशी माणसे हातात कमळाची मोठी पाने घेऊन पाणी अणण्यासाठी धावली तेव्हा भगवान ऋषभदेवांचा राज्यारोहण काल आहे हे जाणून इंद्र त्या स्थानी उपस्थित झाला अणि त्याने भगवान ऋषभदेवास सिंहासनावर बसवून अभिषेक केला. तोच जनता देखील नदीचे पाणी कमळाच्या पानांच्या द्रोणात घेऊन धावली भगवान ऋषभदेवा सिंहासनावर विराजमान झालेले पाहताच सारी जनता अश्चर्याने पाहू लागली. अता भगवंतांच्या मस्तकावर पाण्याचे सिंचन करणे योग्य नाही असे जाणून कमलपात्रातील पाण्याने जनतेने भगवंतांच्या पदकमलांचा अभिषेक केला. भगवान ऋषभदेव अयोध्येच्या सिंहासनावर बसून आपल्या पुत्राप्रमाणे प्रजेचे पालन करु लागले.

कर्मभूमी त अपराध करण्याची प्रवृत्ती वाढू लागली. दंडाच्या भयाने लोक कुमार्गाला जाणार नाहीत असा विचार करुन भगवंतांनी दंड देण्याची व्यवस्था केली. राज्यशासन अणि राज्य व्यवस्था यासाठी धनाची आवश्यकता होती. गाईला त्रास होऊन देता जसे तिचे दूध काढले जाते, तसे प्रजेला कष्ट न देता कर वसूल केला जावा असे केल्याने प्रजेला दुःख होत नाही अणि राज्यव्यवस्था करण्यास धनाची प्राप्ती देखील होते. असा विचार करुन प्रजेच्या योगक्षेम चालविण्यासाठी भगवान ऋषभदेवांनी काही पुरुषांना राज्यशासक नेमले. त्यांचा उत्तम रीतीने आदरसत्कार करुन कोणास महामांडलिक पद, तर कोणास अधिराज्यपद देऊन सुखी केले.

अपल्या राज्यकालात भगवंतांनी इक्षु म्हणजे उसाच्या उत्पादनाकडे व त्याच्या रसाचा उपयोग करण्याकडे विशेष लक्ष घातले. त्यामुळे त्यांना इक्ष्वाकू असे म्हटले जाऊ लागले. याच नावाने त्यांचा वंश प्रसिद्धीला आला. त्यांना काहीजण प्रजापति म्हणत होते, तर काहीजण त्यांना ब्रह्मा म्हणत असत. हिरण्यगर्भ या नावाने देखील ते ओळखले जात. कारण ते गर्भात येताच सोन्याची वृष्टि झाली होती. याप्रमाणे प्रेमाने लोक त्यांना निरनिराळ्या नावांनी संबोधीत असत अणि भगवान देखील अपली ही नामावली ऐकून कधी कधी स्मितहास्य करीत.

7

दीक्षाग्रहण

सातत्यपर्यंत लांबवर पसरलेल्या पृथ्वीचा राज्यकारभार भगवान ऋषभदेव पहात असताना अनेक वर्षे गेली. एकदा भगवान ऋषभदेव विशाल सभामंडपात मध्यभागी सिंहासनावर विराजमान झाले होते. नीलांजना नावाची अप्सरा समोर नृत्य करीत होती. तिच्या सुंदर अणि अकर्षक नृत्याने भगवान ऋषभदेवांचे मन अकर्षून घेतले. नर्तकीच्या पदन्यासाबरोबर अणि तिच्या पयातील घुंगरुंच्या तालाने वाजणाऱ्या रुणझुण अशा मंजूळ गोड आवाजाबरोबर भगवान ऋषभदेवांचे मन भटकत होते. नीलांजनेचे अंगांग नाचत होते. चक्राप्रमाणे तिचे शरीर फिरत होते. पाहणारे आश्चर्यमुग्ध होऊन जात. असे आत्मविस्मृत करणारे नृत्य त्यांनी आजवर पाहिले नव्हते. मण्डपात एक प्रकारची भीषण शांतता पसरली होती. कदाचित् पुढील आकस्मिक दुर्घटनेच्या शंकेने तो व्याकुळ झाला असेल. नीलांजना विझणाऱ्या दीपकज्योतीप्रमाण अपला प्रकाश सर्वत्र सिंपडत होती. तोच तिची पाऊले अडखळली अणि ती पृथ्वीवर अशा प्रकारे पडली की, जणू काय ती अपल्या नृत्यकलेतील एक अभिनव प्रकार करीत होती.

नीलांजना पडताच रसभंग होऊ नये म्हणून इंद्राने तत्काळ तशाच एका दुसऱ्या नर्तकीस नृत्य करण्यास उभे केले. नृत्य पूर्वीप्रमाणेच चालू राहिले. इंद्राने हे कार्य इतक्या चलाखीने केले

की, सभेतील लोकांना त्यातील एका नर्तकीचा अंत होऊन तिच्या स्थानी दुसरी आली आहे हे समजले नाही. पण ऋषभदेवांपासून ही गोष्ट लपून राहू शकली नाही. पहिल्या नर्तकीस मृत्यू आला ही गोष्ट त्यांनी जाणली. मृत्यूची ही पहिलीच घटना पाहताच त्यांचे ज्ञानचक्षु जागी झाली. ते विचार करु लागले. ही नर्तकी नृत्य करीत असता एका क्षणात तिला मृत्यूने ओढून नेले इंद्राने तिच्या स्थानी दुसरी नर्तकी नृत्य करण्यास उभी केली. हे कपटनाटक इंद्राने रचलेले आहे. यात त्याचा चांगला उद्देश आहे. नीलांजनेच्या शरीराप्रमाणे सारे भोगोपभोग विनाशी आहेत. म्हणून हे अलंकार केवळ भाररुप आहेत. चन्दनाचा लेप अंगारप्रमाणे आहे. नृत्य केवळ वेड्या मनुष्याच्या क्रिया होत अणि गीत हे संसारातील करुण अवस्थेचे रुदन होय. हे विचार मनात येताच त्यांना सारे जग क्षणिक व नश्वर वाटू लागले. त्याचवेळी भगवान विरक्त झाले आहेत हे जाणून ब्रह्म लोकातून लोकान्तिक देवांचे आगमन झाले. त्यांनी भगवंतांना पुष्पांजली अर्पण केली व हात जोडून ते म्हणाले - देवा? आपण स्वतः महान् ज्ञानी आहात. आम्ही आपणास उपदेश करणे अनुचित व अशक्य ठरणार आहे. परंतु नियोगवश आम्ही येथे उपस्थित झालो आहोत. अणि काही शब्द आपणास ऐकविण्याचे धाडस करीत आहोत. हे नाथ! फार काळपर्यंत लोटल्यानंतर हे क्षेत्र आता धर्मरुपी अमृत सिंचण्यास योग्य बनले आहे. यास्तव आपण आता धर्मामृताचा वर्षाव करुन फार काळपासून तहानलेल्या येथील भव्य जनरुपी चातकांना आनंदित करा. पुन्हा पुन्हा भोगल्यानंतर या भोगात काहीच नाविन्य रहात नाही. तेव्हा या भोगाचा आपण त्याग करावा. दुर्धर तपश्चरणाने अपल्या कर्मरुपी शत्रूंना जिंकावे व जनतेस मोक्षमार्ग दाखवावा.

याप्रमाणे निवेदन करुन भगवंतांना सादर नमन करुन लोकान्तिक देव अपल्या अंगकांतीच्या तेजाने आकाशमार्ग प्रकाशित करीत अपल्या स्थानाकडे गेले. ऋषभदेवांनी तपश्चरण करण्याचा दृढ संकल्प केला. ही बातमी जनतेत पसरताच सर्व जनता दुःखी झाली तुम्ही काही ऐकलत! ऋषभदेव आपणाला सोडून जात आहेत. आता आम्ही कसे जीवन कंठावे? आमचे म्हणणे आता कोण ऐकेल? आमच्या अडचणी आम्ही कोणापुढे जाऊन सांगणार? अशा प्रकारे सर्व स्थानी दुःखी व चिंतित मनुष्य एक दुसयांना विचारीत अणि व्याकुळ होत. इंद्रलोकात देखील या घटनेने खळबळ माजली. इंद्राने आदेश दिला--- भगवान् ऋषभदेव आता राज्य त्याग करुन तपश्चरण करण्याकरीता वनात जातील, म्हणून सर्व देवांनी या महोत्सवात भाग घेण्यास चलावे.

इंद्राने भगवंतांच्या तपकल्याणकाची व्यवस्था केली भगवंतांनी आपल्या ज्येष्ठ पुत्र भरतास राज्याचा उत्तराधिकारी नेमले. बाहुबलीस युवराजपद दिले. भगवान आपल्यानंतर राज्यभार ज्येष्ठ पुत्र भरतावर सोपवीत आहेत हे समजताच जनतेला हायसे वाटले व ते भरताला राज्याभिषेक करण्याच्या तयारीत गुंग झाले.

एकीकडे देव शिल्पकारांनी भगवंतांना वनात नेण्यासाठी पालखी बनविली. दुसऱ्या बाजूस मानवी शिल्पकारांनी राजकुमाराच्या अभिषेकासाठी भव्य मंडप बनविला. एकीकडे इंद्राणीने निरनिराळ्या रंगीबेरंगी रांगोळ्या काढल्या. दुसरीकडे यशस्वी आणि सुनंदेने सुंदर व आकर्षक अशा रंगीबेरंगी व चित्रविचित्र रांगोळ्या सजविल्या. भगवंतांच्या अभिषेकासाठी एकीकडे देवांगना मंगल कलश घेऊन उभ्या होत्या आणि दुसरीकडे सौभाग्यवती स्त्रिया मंगल कलश घेऊन निघाल्या होत्या. एका बाजूस देवसमूह भगवान ऋषभदेवांभोवती जमले होते व दुसऱ्या बाजूस जनसमुदाय राजकुमाराभोवती जमला होता. देवसमूह एकीकडे भगवंतांवर पुष्पवृष्टी करीत होते, तर दुसऱ्या बाजूस जनता राजकुमारावर पुष्पवर्षाव करीत होती. एकीकडे देवांगनांचे नृत्य चालले होते, तर दुसरीकडे नगरातील अंगनांचे नृत्य रंगले होते. याप्रमाणे एकीकडे राज्यपदाचा त्याग करून संन्यासमार्गाचा अभ्यास करण्यासाठी निघालेल्या राजयोगी ऋषभदेवांचे तपकल्याणक करण्यात देव मग्न झाले होते; व दुसरीकडे ऋषभदेवांच्या उच्छिष्ट राज्यपदाचा भार भरतावर सोपविण्याच्या महोत्सवात जनसमूह दंग होता. राजमंदिरात सर्वत्र आनंदी आनंद पसरला होता.

आपला राज्यकारभार पुत्रावर सोपवून भगवान ऋषभदेव निश्चिंत मनाने आपल्या कुटुंबियांचा निरोप घेत होते. शेवटी नागरिकजनांची आज्ञा घेऊन ते पालखीत जाऊन बसले. ही पालखी प्रथम राजेलोकांनी उचलली. नंतर विद्याधरांनी ती आपल्या खांद्यावर घेतली. तद्नंतर देवांचा क्रम आला. त्यावेळी सारा देवसमूह प्रस्थानसूचक वाद्य वाजवू आणि भगवंतांचा जयजयकार करीत देव पालखीपुढे चालू लागले.

अयोध्या नगराबाहेर येताच नगरवासियांनी भगवंतांना रोखले. ते त्यांना विनंती करु लागले - देवा! आपण आपले कार्य पूर्ण करून लवकरात लवकर परत या. अनाथांचे खरे नाथ आपणच आहात. आपणाशिवाय आमचे संरक्षण करण्यास इतर कोणी समर्थ नाहीत. तेव्हा आपण परत येऊन आमच्या संरक्षणाचा भार पुनश्च आपल्या शिरावर घ्यावा. प्रभो! आपले संपूर्ण जीवन परोपकार करण्यात व्यतीत झाले आहे. तेव्हा आता कारणाशिवाय आमचा त्याग करून आपण दुसऱ्या कोणावर उपकार करण्यास जात आहात?

भ ा ां त्त्या पालखीच्या पाठेपाठ मंत्रि चालले होते. त्यांच्याबरोबर यशस्विनी व सुनन्दा देखील चालल्या होत्या. त्यांचे नेत्र अश्रूंनी भरुन आले होते.परंतु अमंगलाच्या भयाने त्यांनी अश्रूंना जमिनीवर पडू दिले नाही. त्याचवेळी त्यांच्या शरीरावर कोणतेही अलंकार नव्हते आणि दुःखाने मुखे कोमेजून गेली होती. त्यांचे पाय लटपटत होते.पण धीराने त्या एक एक पाऊल पुढे टाकीत चालल्या होत्या. त्यांच्याबरोबर नगरातील स्त्रिया होत्या. त्यांची देखील अशीच अवस्था झाली होती. काहींचा केशसंभार मोकळा होऊन जमिनीशी खेळत होता, तर काहींना आपल्या कोमल शरीरावरील वस्त्रांची देखील शुद्ध नव्हती. काहींच्या नेत्रातून अश्रुधारा वाहात होत्या कित्येक स्त्रिया शोकाने विह्वळ होऊन मूर्च्छित पडल्या. त्यांना लोकांनी उचलून पालखीत ठेवले व त्यांची मूर्च्छा दूर करुन ते त्यांचे सांत्वन करु लागले.

पालखी पुढे चालली होती. यशस्विनी व सुनन्देबरोबर साऱ्या स्त्रीपुरुषांचा जनसमुदाय त्यांच्या पाठोपाठ चालला होता चालता चालता दोघी दुःखित होत. तेव्हा अंतःपुरातील स्त्रिया त्यांचे सांत्वन करुन म्हणत - देवी! भगवंताचे हे मंगल प्रस्थान आहे. फार शोक करणे बरे नाहे. त्यांच्या पाठोपाठ शांत चित्ताने गेले पाहिजे. केव्हा केव्हा त्या म्हणत, देवी! लक्ष करा. पटकन आपला शोक आवर. पहा, देवलोक भगवंतांना घेऊन जात आहेत. आपल्या पुण्योदयाने आज त्रिभुवन अपल्याला प्रत्यक्ष दिसत आहेत.

अयोध्या नगरामधून पालखी दूर गेली. शोकविह्वल स्त्रिया पालखीच्या पाठोपाठ जात होत्या. तेव्हा वृद्धपुरुषांनी त्यांना थांबविले. भगवान ऋषभदेवांनी त्यांना तेथेच थांबण्याची आज्ञा दिली आहे, असे त्यांना सांगितले. तेव्हा भगवंतांची आज्ञा शिरोधार्य मानून स्त्रिया तेथेच थांबल्या व आपल्या कर्माला दोष देऊन शोक करु लागल्या. परंतु यशस्विनी आणि सुनन्दा अंतःपुरातील प्रमुख स्त्रियांबरोबर भगवंतांच्या इच्छेनुसार पालखीच्या पाठोपाठ जात होत्या. त्यांच्या पाठोपाठ महाराज नाभि, मरुदेवी, सम्राट भरत, त्यांचे इतर बंधू, मंत्रि, राजलोक आणि इतर नगरवासी जन चालले होते.

त्याचवेळी कांही अज्ञ पुरुषा अपापसात बोलत चालले होते. हे देवलोक भगवंतांना पालखीत बसवून कोठेतरी दूर नेत आहेत. पण ते का नेत आहेत हेच समजत नाही. यापूर्वी देखील या देवलोकांनी जन्मोत्सव करण्याकरीता भगवंतांना नेले होते आणि परत आणिले होते. अपल्या भाग्याने पुन्हा तोच प्रकार कदाचित होईल! तेव्हा दुःखी होण्याचे कारण नाही.

भगवंतांची पालखी सिद्धार्थ वनात जाऊन थांबली. ते वन अयोध्येपासून फार दूरही नव्हते व जवळही नव्हते. सारा देवसमूह जनसमूह हळूहळू त्या स्थळी जमला. तेथे प्रथमपासूनच एक

शिला स्थापन केली.हो ती स्था ार मं ा बनि ता ो ला हो ता. शिले ा ळ मं ाल द्र े ढा ती हो ती. पालखीतून उ रु ा भ ा ान स्या शु ्र शिले ार ा ऊ ा बस ले. प्रथम ज मलेल्या ज ा समूहा े त्यांनी सां े ा केले. त दनं तर अपल्या ं भीर ा णीने पुन्हा एक ा दीक्षा े ण्याबद्दल स ांनी प ा ा नगी े तली.

त दनं तर सारे लोक बाजू ला झाले.अपि एका प ा ा ा अ ड बसून भ ा ां तांनी आपल्या शरीर ा ील ा स्रे ा भूषणे काढून ठे ा ली.सिद्धं ा ा साक्षीपूर्वक त्यांनी स ा परिग्रहां ा त्या ा केला. त दनंतर पूर्व दिशे ा मु ा करु ा पद्मास ा ा लून भ ा ा ान ि ा रा ा न झाले.सिद्ध पर मेष्ठी ा ा नमस्कार करु ा पां ा मु ष्टी ा मस्त ा ा ा ील केस हा ता ने काढून टाकले. याप्रमाणे केशलो ा करु ा भ ा ां तांनी ज ा दीक्षा धारण केली.

त्या ा ोळी भ ा ां तां े कृत्य पाहून इ ा र ा रहजार रा ाा लोकांनीही दीक्षा े तली. भ ा ां तांनी े तलेल्या ज ा दीक्षे ा ा अर्थ त्यांनी जाणून े तला नाही. स्वामिभ ा ने प्रेरि त हो ऊन ा त्यांनी दीक्षा े तली हो ती. स्वामी ा ा ा ा ण्यानुसार ा ालणे हे ा अपले आद्य कर्त ा ्य अहे असा ि ा ार करु ा ते सारे नग्न झाले त्यातील काहीनी भ ा ं ता ा ील प्रेमाने दीक्षा े तली हो ती तर काहीनी के ळ त्यां ा ा भयाने ा दीक्षा े तली.

8

भ ा ां तांचे त पश्चरण

भ ा ा ान ऋषभदे ांनी शरीरा ा ील मम त्वा ा त्या ा केला ा त्यांनी मौनपूर्वक त प करण्या ा सहा महिने उप ा ास करण्या ी त्यांनी प्रति ज्ञा े तली. क ठोर शिले ा र आपले पाय ठे ून कायोत्स र्ग धारण करु ा ते उभे राहिले. त्यां ा ा दोन्ही पायां ा ा आ ा ा ा ा 12 अं ुलां े अ ा तर हो ते ा दोन्ही टा ां मध्ये 4 अं ुल अ ा तर हो ते. स र्व मानसिक, ा ा ि क अपि कायिक ि का रां ा र ता बा मि ळ ून धीर ा ीर आत्मध्याना ा लीन झाले. त्यां े दोन्ही बाहू सरळ खाली ा ळ लेले हो ते. मु ा ा रप्रसन्न हो ते ा ते ज ा ा मक ा हो ते. केश रहि त मस्तक सूर्य ो ताप्रमाणे ा मक ा हो ते. नो ा अत्यं त स्थिर हो ते ा दोन्ही अ ो ठ ा ुळलेले हो ते.

याप्रमाणे भ ा ा ान अत्यं त निस्पृह हो ऊन ध्यानस्थ झाले. ते पाहून इ ा र दीक्षि त रा ाां े धैर्य ढळू ला ा ले. दीक्षा े ऊन त्यांना अजून फारसा काल ा ्धी लोटला न ा ह ता. तो ा ते ा ा बरले. ते आपापस ा त म्हणू ला ा ले, भ ा ा ान कि ती धैर्य शाली अहे त! त्यां ा ा पाया त स्थिर राहण्या े के ढे बल अहे ? असे धा ाड यां ा ा ि ा ाय दुसरा को ण करु शकेल ? भूक त हानेने ा्याकूळ हो ऊन कष्ट सहन कर त प ा ता प्रमाणे हे कि ती काळ निश्चल राह तील को ण जाणे ? भ ा ा ान

एक दोन दिास अथ ा तीन ार दिास असे राहतील अशी अमची कल्पना होती. पंरु महिने महिने लोटले तरी हे उभे राहून अम्हास दुःखी करीत आहेत. ्ाास्ा ऊन पाऊस ा अम्हांला खाऊ घालून पुरुष उभे राहत तर कांही बिघडले नसते. त्याक्काहीच ग्रहण न करता हे उभे आहेत आणि अमची निष्ठा नाष्ट करीत आहेत.

हे उभे का आहेत? याचे कारण समजत नाही राजांना आ ाश्यक असे सहा गुण सांगितले आहेत. पण त्या त असे उभे राहण्याच्या क्रियेबद्दल सांगितले नाही. भ ा ान नीति जाणत नाहित असे अम्हांस ााटू लागले आहे. अनेक दुःख - संकटानी भरलेल्या या ानात संरक्षकाशि ाय उभे राहणे ही काय नीतिमत्ता ठरते? भ ा ान या संसारापासून निस्पृह होऊन शरीराचा त्याग करतात म्हणतात. पण अम्ही तर या प्रापंचिक रूपापासूनच निस्पृह झालो आहोत. यास्ता जोपर्यंत भ ा ांताचे ध्यान पूर्ण होत नाही, तोपर्यंत आपण कन्दमुळ,फळे ाैरे खाऊन आपला जी ननिर्वाह करा ा.

काहीनी म्हटले - भ ा ान ज्या ेळी रागे होते, त्या ेळी त्यांचे भोजन झाल्यानंतर आम्ही जे ात असू. ते झोपल्यानंतर आम्ही ि श्रांति घेत असू. ते उभे राहतात अम्ही उभे राहात असू ा ालू लागतात अम्ही चालत असू. अत यांनी रूप धारण केले अहे, तेव्हा अम्ही देखील रूपाचा अंगीकार केला. याप्रमाणे सेवकांनी करा याचि कर्तव्ये आम्ही तत्परतेने पार पाडली. पण अत अमचे प्राण संकटात आहेत. भ ा ान या ानात अल्यापासून अम्ही तोंडात पाण्याचा थेंब देखील टाकला नाही. जो ार अंगी सामर्थ्य होते, तो ारआम्ही भोजन न करता उभे राहिलो. परंतु अत ते सामर्थ्य राहिले नाही. तेव्हा अशा अ ास्थेत अम्ही काय करा ो? भ ा ान अपल्याशी निर्दयतेने ााग लागले अहेत,असे अम्हांस ााटते. ते अम्हास निष्कारण त्प करण्याचे श्रम देत अहेत. यांच्याबरोबर ध्यानधारणेत स्पर्धा करुन अम्ही काय मृत्यूमुखी पडा ो? हे अत तरी परा ाणार नाहीत. कारण हे अत त ाछदमरी बनले, तेव्हा अत अपण यांचे अनुकरण करु नये हे बरे.

हे ऐकून दुसऱ्याने म्हटले - भ ा ान मोठे धीरा ीर अहेत त्यांनी अपल्या अ ासार ि ाज्य मिळ ाले अहे. कोणत्या तरी ि शेष ध्येयाने प्रेरित होऊन त्यांनी राज्यलक्ष्मीचा त्याग केला असला पाहिजे. ते राज्यलक्ष्मीचा पुनःआश्र ा स्वीकार करतील. अणि जेव्हा हे आज अथ ा उद्या ध्यानधारण संपऊन पुनश्च राज्यलक्ष्मीचा स्वीकार करतील तेव्हा आपल्यातील ज्या लोकांनी त्यांच्या कार्यातील उत्साह नाष्ट करण्यास प्रयत्न केला अहे अणि ज्यांनी त्यांना फसविले अहे. अशा लोकांच्या समाचार घेऊन त्यांना ते राज्याबाहेर घालवतील. त्यांची संपत्ती नाष्ट करतील.

अपण भगवंतांना सोडून परतल्यास भरत राजे आपल्यावर क्रुद्ध होतील त्यावेळी भगवंतांनी ध्यानधारणा पूर्ण होईपर्यंत अपण सार्‍या गोष्टी सहन केल्या पाहिजेत. भगवंतांची ध्यानधारणा एक वेळ दिवसात संपेल, त्यावेळी कष्ट सहन केलेल्या लोकांवर भगवान आशीर्वाद कृपा करतील, असे केल्याने अपणास भगवान ऋषभदेव व भरत राजे या दोघांकडूनही त्रास दिला जाणार नाही. उलट ते अपल्यावर संतुष्ट होऊन वस्त्रधनादिक देऊन सत्कार करतील.

अशा प्रकारे अनेक संकल्प विकल्प मनात आणून राजे लोकांनी स्पष्टपणे करण्याचा व जीवननिर्वाह करण्याचा उपाय शोधिला. हळूहळू एक एक राजे तेथून जाऊ लागले. त्यानंतर व्याकूळ होऊन काही तलावाकडे गेले, भुकेने व्याकुळ होऊन फळफळावळीचा शोध करीत काही इकडेतिकडे भटकू लागले. हळूहळू ते सारे भ्रष्ट झाले आणि वृक्षांच्या साली गुंडाळून व कन्दमुळे खाऊन जीवननिर्वाह करु लागले. भरत राजांच्या भयाने ते आपल्या घरी जाऊ शकले नाहीत. वनात झोपड्या बनवून त्यांत ते राहू लागले.

इकडे भगवान आत्मध्यानात लीन होते. ते कोणत्याही प्रकारचे हलनचलन करीत नव्हते. कोणत्याही क्रिया ते करीत नव्हते. काही महिने अशाच अवस्थेत गेले. हरिणांची पिल्ले हळूहळू त्यांच्या चरणाजवळ येऊन खेळू लागली. हळूहळू सार्‍या वनात त्यांच्या अधिक तेजाचा प्रकाश आणि प्रभाव पडू लागला. त्यांच्या शांत मूर्तीने वनातील हिंस्र पशूंना देखील आकर्षून घेतले. सिंह, हरिण व हत्तीचा कळप एकत्र राहू लागला. त्यांना आपापसातील नैसर्गिक विरोधाचा विसर पडला. कधी कधी तर हरणाची पिले सिंहिणीला अपली माता समजून तिचे स्तन अपल्या मुखात घेऊन दूध पिऊ लागत. अशा प्रकारे भगवंतांच्या शान्त मूर्तीने क्रुर सिंहांना देखील शांत बनविले.

याचवेळी एके दिवशी कच्छ आणि महाकच्छांचे पुत्र भगवंतांजवळ आले. नमस्कार करुन त्यांनी त्यांचे पाय धरले व म्हटले भगवान्! अपण अपले सारे साम्राज्य अपल्या मुलानातवांना वाटून टाकले. अम्हाला काहीही दिले नाही. त्यावेळी अम्हांला कांहीतरी द्या ना, पुन्हा पुन्हा भगवंतांना आग्रहाने विनंती करु लागले. त्यावेळी धरणेंद्र येऊन म्हटले, राजपुत्रांनो, या शान्त स्थानात अपण काय गोंधळ घालविला आहे? भगवान सर्व ऐश्वर्य व भोगोपभोगापासून अलिप्त आहेत व त्यांच्याजवळ तुम्ही राज्याची याचना करीत आहात. कठीण दगडाजवळ कोमल कमलफुलांची याचना करणे जसे व्यर्थ आहे, तसेच भगवंतांजवळ ऐश्वर्य व राज्य यांची मागणी करणे व्यर्थ होय. तुम्हास राज्य पाहिजे असल्यास भरताकडे जा. याचवेळी तेथे राज्याचा

स्वामी अहे. भगवंतांनी सर्व परिग्रहांचा त्याग केला अहे. तेव्हा ते तुम्हां दोघांना कांहीही देऊ शकणार नाहित.

धरणेंद्राचे भाषण ऐकून नमी आणि विनमी नावाच्या दोन्ही राजपुत्रांना फारच खेद वाटला. ते म्हणाले - आपण कोण अहात? आम्ही आपणास ओळखीत नाही. आमच्या बोलण्यात अडथळा आणणे उचित नाहे. तेव्हा आपण येथून निघून जावे. भगवान वनात निघून गेले म्हणून त्यांची सत्ता नाष्ट झाली की काय? भरत आणि भगवान यांच्यात फार मोठे अंतर आहे. रत्न मिळविण्याची इच्छा बाळगणारा मनुष्य समुद्र सोडून डबक्याकडे कसा जाईल! जगात नाव, नाते, विविध अनेक असताना त्याच्याकडे जाण्याची का याचना करतो?

धरणेंद्राने महाराजांच्या स्पर्शार्थे संबंधी योग्य ती माहिती त्यांना देऊन त्यांची समजूत काढण्यासाठी म्हणून विजयार्ध पर्वताच्या दक्षिण आणि उत्तर श्रेणीचे राज्य त्यांना दिले.

9

भगवंतांना अहारदान

भगवंतांनी योगधारण करुन सहा महिन्यांचा कालावधी लोटला. त्यांनी ध्यानविसर्जन करुन आपलयाबरोबर दीक्षित झालेल्या इतर राजे लोकांची झालेली स्थिति आपली वाटे मनात विचार करु लागले. क्षत्रिय वंशात जन्मलेले नवदीक्षित मुनी भूक तहान वगैरे परिषहाने घाबरून भ्रष्ट झाले ही मोठ्या खेदाची गोष्ट अहे. मोक्षमार्ग अखंड चालत रहावा यासाठी मुनीना अहार ग्रहण करण्याचा विधी कोणी तरी दाखवून देणे आवश्यक अहे. अशा विचाराने त्यांनी अनेक नगरात आणि गावात विहार केला. जेथे ते जात तेथे लोक त्यांना आदराने प्रणाम करीत आणि म्हणत - देवा! प्रसन्न होऊन आज्ञा द्यावी भगवान काहीच उत्तर न देता पुढे चालू लागत. तेव्हा कितीतरी लोक त्यांच्या पाठोपाठ जाऊ लागत.

काही लोक बहुमूल्य रत्ने आणून त्यांच्यापुढे ठेवीत आणि म्हणत, देवा! प्रसन्न होऊन आमच्या या रत्नांचा स्वीकार करा. काही लोक वस्त्रभूषणे आणीत आणि म्हणत - ही परिधान करा. काही लोक अपल्या मुलीनाघेऊन पुढे येऊन त्यांच्या अंगीकार करा. अशी विनंती करीत. काही लोक स्नान आणि भोजन करण्याची सामग्री आणून प्रार्थना करीत. परंतु भगवान काही न बोलता पुढे जात. कित्येक लोक अपल्या स्त्रीपुत्रांसह अश्रूंनी भरलेल्या नेत्रांनी भगवंतांचे पदकमली नम्र होत असत. त्यामुळे भगवान क्षणभर तेथे थांबत ते बाजूला होताच भगवान पुढे चालू लागत. याप्रमाणे पुनश्च सहा महिने लोटले. तरी त्यांना कोठेही अहार

मिळला नाही. ते विहार करीत हस्तिनापूर नगरीत आले. त्या वेळी तेथे सोमप्रभ राजा राज्य करीत होता. लहान बंधूचे नांव श्रेयांस होते. हा श्रेयांस पूर्वजन्मात धनदेव सेठ होता आणि तेथून अहमिंद्र होऊन नंतर तो तेथे श्रेयांस राजा होऊन जन्मला होता.

ज्या दिवशी भगवान हस्तिनापूर नगरीत पोहोचले त्या रात्री श्रेयांस राजाने सात स्वप्ने पाहिली. पहिल्या स्वप्नात सुमेरु पर्वत पाहिला. दुसऱ्यात कल्पवृक्ष, तिसऱ्यात सिंह, चौथ्या स्वप्नात अपल्या शिंगानी किनाऱ्याची माती उकरणारा बैल पाहिला, पाचव्या स्वप्नात सूर्यचंद्र दिसले, सहाव्या स्वप्नात (रत्नाकर) समुद्र पाहिला व सातव्या स्वप्नात अठमंगल वस्तु धारण केलेल्या व्यंतरदेवांना पाहिले.

प्रातःकाली श्रेयांस राजाने आपल्या बंधूस ती स्वप्ने सांगितली. सोमप्रभाने राजपुरोहिताकडे पाहिले. तेव्हा पुरोहित म्हणाला महाराज! आज कोणीतरी महान सत्पुरुष घरी येईल. ही सारी स्वप्ने त्यांच्या गुणांची सूचक आहेत. हे ऐकून दोघांनाही बंधूंना अतिशय आनंद झाला. आणि ते भगवान ऋषभदेवांबद्दल चर्चा करु लागले. इतक्यात भगवंतांनी नगरात प्रवेश केला. सारे नगरवासी आपापली कामे सोडून भगवंतांच्या दर्शनासाठी धावू लागले. त्यातील कित्येक लोक भक्तीने दर्शनास निघाले होते, कित्येक जण कुतूहलाने धावत होते. दुसरी माणसे चाललेले पाहून कित्येक लोक त्यांच्याबरोबर चालू लागले. ते आपापसात चर्चा करीत, वादविवाद करीत जात होते.

कोणी म्हणत भगवान अपल्यावर अनुग्रह करण्यासाठी वनातून परत आले आहेत. दुसरे काही म्हणत- फार दिवसांपासून त्यांचे नाव ऐकत होतो. आज त्यांना प्रत्यक्ष पाहण्याची संधी लाभलेली आहे. तिसऱ्या एकाने म्हटले - सर्व जगाचे स्वामी असून देखील सर्व सुखांचा त्याग करुन भगवान एकाकी फिरतात हे एक मोठे आश्चर्यच होय. याप्रमाणे नागरिक आपापसात चर्चा करीत चालले होते. तिकडे विहार करीत भगवान राजमंदिरापर्यंत येऊन पोहोचले द्वारपालाने तीबातमी तत्काळ श्रेयांसच्या बरोबर बसलेल्या सोमप्रभ राजास सांगितली ते दोघे बंधू आपण अंगणात येऊन सामोरे आले आणि दोघांनी भक्तिपूर्वक भगवंतांच्या चरणांना वंदन केले. पाण्याने त्यांचे पाय धुऊन अर्घ्य चढविले आणि तीन प्रदक्षिणा घातल्या. त्या वेळी ते दोघे बंधू हर्षाने प्रफुल्लित झाले. भक्तिभावाने उभयतांची मस्तके जमिनीकडे झुकली.

भगवंतांना पाहताच श्रेयांसाला आपल्या पूर्वजन्माचे स्मरण झाले. त्या वेळी भगवान वज्रजंघ होते आणि श्रेयांस त्यांची श्रीमती नावाची राणी होती. त्या वेळी त्यांनी चारण ऋद्धिधारी मुनींना आहारदान दिले होते त्याचे स्मरण झाले. त्या कारणाने श्रेयांस राजाने नवधा भक्तीने नम्र होऊन

अहार जल मनोवाक्ष कायेने शुद्ध असल्याचे प्रतिज्ञा केली. तेव्हा भगवांतांनी अहार ग्रहण करण्यासाठी दोन्ही हात जुळून अंजळबनविली श्रेयांसाने राजा सोम आणि राणी लक्ष्मी यांच्याबरोबर अदरपूर्वक भगवांतांच्या अंजळीत उसाच्या रसाची धार सोडली. याप्रमाणे निरंतराय अहार होताच देवांनी पुष्पवृष्टी केली. अकाशातून सर्व बाजूंनी धन्य दान धन्य दान या गर्जनेने अकाश दणाणून गेले. दोघांही बंधूंना अपल्या अयुष्याचे सार्थक झाले असे वाटले. कर्मभूमीच्या अरंभी दान तीर्थाचे प्रवृत्ती निर्माण करणारे श्रेयांस राजे हे प्रथम पुरुष होत.

योगिराज ऋषभदेवांनी शरीरस्थारपेसाठी उसाच्या रसाचा अहार घेतला आणि ते पुन्हा वनाकडे निघाले. राजा सोम आणि श्रेयांस त्यांच्या पाठोपाठ काही अंतर चालून गेले आणि ते परतले. पुन्हा पुन्हा अपली दृष्टी पाठीमागे वळून देत बंधू निरिच्छ भावनेने पुढे जाणाऱ्या भगवांताकडे परत जाता जाता पहात होते दृष्टीआड होईपर्यंत त्यांची दृष्टी राहून राहून भगवांतांच्या पाठोपाठ जात होती.

भगवान दिसेनासे झाल्यानंतर सर्व लोक भगवांताच्या अहाराची चर्चा करीत अपापल्या घरी परतले प्रत्येकजण अपला जन्म सफल झाला असे मानी आणि भगवांतांची पाऊले उमटलेल्या भूमीला नमस्कार करे. राजा सोम आणि त्यांचे बंधू श्रेयास यांची सर्वत्र स्तुती होत होती. हूळहूळ ही वार्ता अयोध्येत भरताच्या कानावर गेली. ती ऐकून अश्चर्यचकित झालेले भरत स्वतःच्या मनाशीच विचार करु लागले. श्रयांसाने मौन धारण केलेल्या भगवांताचा अभिप्राय कसा जाणला ? हे जाणून घेण्यासाठी ते श्रेयांस राजाकडे हस्तिनापुरास गेले. त्यांनी अदराने श्रेयांस राजास भगवांतांच्या मनातील अभिप्राय कसा ओळखला असे विचारले. कर्मभूमीत अजून दानाचा विधी नवीनच अहे. त्याचे कोणासही माहिती नव्हती. अपण अम्हास भगवांताप्रमाणेच पूज्य अहात. कारण भगवांतांना दान देऊन तुम्ही दानाचे प्रवृत्ती निर्माण केलीत व हा मार्ग जनतेस दाखविलात. तरी अपणास या दानविधीचा क्रम कोणीही न सांगता कसा सुचला हे सांगण्याची कृपा करावी.

भरताची उत्सुकता पाहून श्रेयांस म्हणाले - राजन्, रोगी मनुष्यास धन्वंतरी भेटल्यास जसा अनंद होतो किंवा तहानलेल्या माणसास शुद्ध व स्वच्छ पाण्याने भरलेले सरोवर पाहून जसा अनंद होतो, तसा भगवांतांना पाहून मलाही अनंद झाला. त्यावेळी मला माझ्या पूर्वभवाचे स्मरण झाले व मला भगवांतांच्या मनातील अभिप्राय समजला. पूर्वभवात भगवान जेव्हा वज्रजंघ होते, त्यावेळी मी त्यांची श्रीमती नावाची अवडती राणी होते. त्यावेळी अम्ही दोघांनी चारण मुनींना अहारदान दिले होते. त्या दानाच्या पुण्यस्मरणाने मला अहारदानाचा विधी लक्षात

अला. अणि मी भगवान चर्येसाठी निघालेले आहेत हे जाणून त्यांना आहार दिला. शक्य मोक्षसाधनेसाठी शरीराची आस्था टिकावी व गुणांची वृद्धी व्हावी म्हणून जे मुनी आहार घेण्याची इच्छा धरतात अशा सुपात्रांना आपण सर्वांनी दान दिले पाहिजे.

श्रेयांसाचे भाषण ऐकून महाराज भरत आनंदित झाले आणि दोघांही बंधूंना धन्यवाद देऊन ते आपल्या नगराला परतले.

भगवान धीरवीरयोगी ऋषभदेव वनात जाऊन पुनः ध्यान धारणेत मग्न झाले आणि अति उग्र तपश्चरण करु लागले. ते कधीही झोपत नसत. एका स्थानी फार काळ रहात नसत. कधी ते पर्वताच्या गुहेत, तर कधी पर्वताच्या शिखरावर, तर कधी भीषण अशा जंगलात ध्यान धरीत असत. कधी कधी रात्रीच्या वेळी स्मशानभूमीत ते ध्यानस्थ होत. याप्रमाणे मौनपूर्वक सर्वत्र विहार करीत भगवान एके दिवशी पुरिमताल नगाच्या नगराजवळ जाऊन पोहोचले. त्या नगराजवळ एक रमणीय उद्यान होते. ते अत्यंत शुद्ध व स्वच्छ होते. तेथे एका वटवृक्षाखाली शिलेवर भगवान ध्यानस्थ झाले. त्यावेळी त्यांच्या मुखावरील तेज वाढत होते. त्यांच्या अंतरंगातील मोहरुपी शत्रूचा नाश होण्याची वेळ जवळ आली आहे असे वाटू लागले भगवंतांची अंतरंग विशुद्धी जसजशी वाढत जात होती तसतशी मोहसेनेत खळबळ माजून ती भयग्रस्त होत होती. हळूहळू भगवान अप्रमत्त अवस्थेत येऊन मोक्षमंदिराच्या पायऱ्याप्रमाणे असलेल्या क्षपक श्रेणीवर आरुढ होऊन त्यांनी संपूर्ण मोहनीय कर्माचा नाश केला. त्यावेळी त्यांचे सहज ज्ञानावरण, दर्शनावरण आणि अंतराय या तीन घातिकर्मांचा नाश झाला. याप्रमाणे प्रबळ चार कर्मशत्रूंचा नाश होताच त्यांना केवलज्ञानाची प्राप्ती झाली व ते लोक आणि अलोकाला जाणणारे सर्वज्ञ बनले. तो दिवस फाल्गुन महिन्यातील कृष्णपक्षातील एकादशीचा होता.

10

समवसरण

भगवंतांना केवलज्ञान होताच पुनश्च साऱ्या विश्वास धक्का देणाऱ्या भूकंपाप्रमाणे धक्का दिल्यासारखे झाले. मृत्यु लोक, पाताललोक आणि स्वर्गलोकात एकच गोंधळ उडून गेला इंद्राचे सिंहासन पुन्हा एकवार कापू लागले. आपले सिंहासन कोणी तरी पळवू पहात आहे या भीतीने इंद्र क्षणभर विचारात पडला. पण दुसऱ्याच क्षणी आपली चूक त्यास समजली. त्याने तात्काळ सिंहासनावरुन उतरुन अंतरिक्षात भगवंतांना नमस्कार केला. सेवकांना भगवंतांसाठी

उा देवतसभा (सम ासरप) बनािाप्याची आज्ञा दिली. ह्या सभामं ड्यात स्रीपुरुष, देवदेिांग्ना वा पशुपक्षी देखील निरनिराळ्या स्थानी शांत रीतीने बसू शकतील अशी ह्याची रचना असाी अशी ह्यांना सू ना दिली.

अि तसरतेने आज्ञेचे पालन केले गेले. कुशल शिल्पकारांनी भ य वासुंदर अशी बनािलेली सभा पाहून इंद्रलादेखील आश्चर्य वाटले. ती िशाल वतुर्ळाकार होती. ितच्या बाहेरच्या भागात धूलिसाल नािाचे गोल आकार (तट) होते. ह्याच्या बाहेरील चारही दिशांस चार गोरपद्वारे होती. धुलिसालाच्या आत थोड्या अंतरावर बाजूला मधोमध चार मानस्तंभ होते. ते पाहताच जीिांचा अहंकार नाष्ट होत असे. यास्तव ह्यास मानस्तंभ म्हणत असत.

मानस्तंभाच्या चारी बाजूस सरोवर व बाग वौरे होता. त्यात एकानंतर एक असे तीन तट होते. ितसऱ्या तटाच्या आत एक मोठा भ य श्रीमंडप होता. ह्या मंडपाच्या मध्यभागी एक पीठिका होती. ह्यावर एक पीठ होते. ह्या पीठावर आणखी एक पीठ होते. ह्यावर गंधकुटी होती. ह्या गंधकुटीत सिंहासनापासून चार अंगुले वर अन्तरिक्षात पद्मासन घालून भगवान िराजमान झालेले होते. ह्यांच्या चारी बाजूस प्रदक्षिणेच्या क्रमाने बारा सभा होत्या. ह्यात क्रमाने गणधर वौरे मुनिगण, कल्पवासी देिांग्ना, अर्यिका वसहित मानव स्त्रिया, ज्योतिर्देिांग्ना, यंतरदेिगण, भवनवासी देिांग्ना, भवनवासी देव, यंतरदेव, ज्योतिषीदेव, कल्पवासीदेव, मनुष्य आणि पशु बसले होते.

सम्राट भरतांना एकेवेळी तीन शुभ बातम्या समजल्या. धर्माधिकाऱ्याने ऋषभदेवांना केवलज्ञान झाल्याची बातमी दिली. आयुधशाळेच्या रक्षकाने तेथे चक्ररत्न प्रकट झाल्याची बातमी दिली आणि कंचुकीने पुत्रजन्माची बातमी सांगितली. तीनही वार्ता एकेवेळी मिळाल्याने भरत क्षणभर िचारात पडले. प्रथम कोणता उत्सव साजरा करावा याचा ते िचार करु लागले धर्मपुरुषार्थ, अर्थपुरुषार्थ आणि कामपुरुषार्थ या तिन्हींचेही फळ मला एकाच वेळी प्राप्त झाली आहेत. भगवंतांना केवलज्ञान उत्पन्न झाले हे धर्मफल होय. पुत्रजन्म हे कामफल होय. आणि चक्ररत्न प्रकट होणे हे अर्थदायक असल्याने अर्थफल होय् परंतु वास्तुत: ही सारी धर्मपुरुषार्थाचीच फले आहेत. कारण धर्मरुपी वृक्षाचे फळ अर्थ (धन) आहे आणि काम ह्यातील रस आहे. म्हणून सर्वात प्रथम धर्मकार्य केले पाहिजे.

असा िचार करुन भरत4आपले बंधू, स्त्रिया आणि नगरातील पुरुष लोकांबरोबर भगवंतांची वन्दना करण्यासाठी समवसरणात जाऊन पोहोचले. प्रथम ह्यांनी समवसरणास प्रदक्षिणा घातली. मानस्तंभाची पूजा करुन ते पुढे निघाले. श्रीमण्डपात पोहोचताच भरतने गन्धकुटीच्या

मध्यभागी सिंहासनावर विराजमान झालेल्या भगवान ऋषभदेवांना पाहिले. भगवंतांना प्रदक्षिणा घालून भगवंताची पूजा केली आणि दोन्ही गुडघे जमिनीला टेकून नमस्कार केला. नंतर श्रीमंडपात प्रवेश करुन मनुष्यांच्या सभेत जाऊन बसले व भगवंतांना उपदेश करण्याची विनंती केली.

11

भगवंतांचा उपदेश

भगवान ऋषभदेवांनी अत्यंत गंभीर वाणीत विस्तृत रीतीने विश्वातील तत्वांचे विवेचन केले. एखाद्या महान पर्वतातील गुहेमधून प्रतिध्वनि निघावा तसा तो आवाज त्यांच्या मुखातून निघत होता. त्यातील अक्षर अन् अक्षर स्पष्ट होते. पशुपक्षांनाही विनायास ती वाणी समजत होती. भगवंतांच्या लोककल्याणाच्या भावनेने जणू शब्दाकार धारण केला होता. लोकांना वाटे की तो ध्वनी त्यांच्या सर्वांगातून बाहेर पडत आहे. भगवंतांच्या उपदेशाचा सारांश असा होता. ते म्हणाले ---भव्य----जीवांनो, हे विश्व अनादि अनंत आहे. याला ना प्रारंभ ना अंत. कायम हे असेच चालू आहे आणि चालणार आहे. हे विश्व सहा द्रव्यांचे बनले आहे. ती सहाही द्रव्ये अनादि अनंत आहेत. त्यांना उत्पन्न करणारा किंवा त्याचा नाश करणारा कोणीही नाही. जीव पुद्गल, धर्म, अधर्म, आकाश व काल अशी ती सहा द्रव्ये आहेत. त्यातील फक्त जीव द्रव्य चेतन म्हणजे ज्ञानदर्शन याने युक्त आहे. बाकीची द्रव्ये अचेतन आहेत. जड आहेत. त्यांना अजीव द्रव्ये म्हणतात. स्पर्श, रस, गंध आणि वर्ण हे गुण ज्यात असतात त्या द्रव्याला पुद्गल म्हणतात ज्याला आपण स्पर्श करतो, ज्याची आपण चव घेतो, ज्याचा आपण वास घेतो, आणि ज्याचे रुप पाहतो ते सर्व पुद्गल आहे. पुद्गलसुध्दा दोन प्रकारचे आहे. अणु आणि स्कंध परमाणू हा अत्यंत सूक्ष्म असतो. दोन किंवा त्याहून अधिक परमाणू एकत्र आले म्हणजे स्कंध तयार होतो. परमाणू हा पुद्गलाचा सर्वात अखेरचा घटक होय. त्या सूक्ष्म परमाणुतही स्पर्शादि चार गुण असतातच. परमाणूचा पुन भेद होऊ शकत नाही. शब्द, सावली, ऊन, चांदणे, मेघ हे सर्व पौद्गलिक आहेत. पुद्गल परमाणू च्या मिलनाने घट तयार होतात. ते परमाणू एकमेकापासून विलग झाले की, त्यांची स्कंधावस्था नष्ट होते.

जगातील यच्चयावत पदार्थमात्रांना व जीवांना हलनचलन करण्यास सहाय होणाऱ्या द्रव्याला धर्मद्रव्य म्हणतात आणि गतिमान झालेल्या जीवपुद्गलांना जे द्रव्य स्थिर राहण्यास मदत करते त्याला अधर्मद्रव्य म्हणतात. गतिमान होण्याची आणि स्थिर राहण्याची शक्ति जीव किंवा पुद्गलांचीच आहे, परंतु धर्म व अधर्म द्रव्य केवळ त्यांना निमित्तमात्र होतात मासा हालचाल

करु लागला की पाणी आपोआप साहाय्यकारी बनते. तसे धर्म द्रव्य गमन करण्यास उद्युक्त अशा जीव पुद्गलांना गमन सहकारी आहे. थांबू इच्छिणाऱ्या वाटसरूला वृक्षाची छाया साहाय्यक ठरते. तसेच अधर्म द्रव्य गतिमान झालेल्या जीव पुद्गलांना थांबण्यास मदत करते. जबरदस्तीने कोणीही चालवीत नाही किंवा थांबवीत नाही.

जीवादि सर्व द्रव्यांना राहण्यास स्थान देणाऱ्या द्रव्याला आकाश म्हणतात. आकाश व्यापक आहे. आकाशाच्या जेवढ्या विभागात जीवादि द्रव्ये राहतात त्याला लोकाकाश म्हणतात व त्याबाहेरील आकाशाला अलोकाकाश म्हणतात.

वस्तुमात्राच्या परिवर्तनाला कारण होणाऱ्या द्रव्याला काल म्हणतात. कुंभाराच्या चाकाच्या परिभ्रमणाला त्याच्या खालचा खिळा (अणील) जसा साहाय्यकारी होतो, तसा काल हा पदार्थमात्राच्या समयासमयाला होणाऱ्या बदलाला मदत करतो. प्रत्येक द्रव्य उत्पाद, व्यय व ध्रौव्यात्मक असल्यामुळे प्रत्येक समयाला त्यांच्या उत्पत्ती, स्थिती आणि विलय चालूच आहेत. पदार्थाची या समयाची अवस्था दुसऱ्या समयात राहत नाही. अशा नवीन उत्पन्न होणाऱ्या अवस्थेला उत्पाद म्हणतात आणि नष्ट होणाऱ्या अवस्थेला व्यय म्हणतात; आणि अशा उत्पादव्ययातही कायम राहणाऱ्या वस्तुधर्माला ध्रौव्य म्हणतात. कुंभार मातीच्या पिंडापासून घागर बनवितो. बनताना हा घागर पर्यायाचा उत्पाद झाला पण त्याचवेळी पिंडपर्याय नष्ट झाला. पण या दोन्ही अवस्थेत माती कायमच आहे. याप्रमाणे प्रत्येक वस्तूत प्रतिसमयाला परिवर्तन चालू आहे. पहिला पर्याय नष्ट होतो व दुसरा उत्पन्न होतो. तरी ती वस्तू कायम आहे असा विचार केला की, प्रत्येक वस्तू द्रव्यरूपाने नित्य आहे आणि पर्यायरूपाने अनित्य आहे. आकाशद्रव्यासारखी, स्थायी वस्तूसुद्धा पर्यायरूपाने अनित्य आहे आणि दिव्यासारखी क्षणिक वस्तूही द्रव्यरूपाने नित्य आहे. कोणतीच सर्वांश नित्य किंवा अनित्य नाही.

जीवसुद्धा नित्य व अनित्य आहे. एकच जीव पण मरून देव होतो. तेथून मरून पशू बनतो. मनुष्यत्व, देवत्व, पशुत्व यांच्या अपेक्षेने विचार केला की जीव अनित्य आहे. पण ती ती अवस्था उत्पन्न होऊन किंवा नष्ट होऊनही जीवत्व कायमच आहे. म्हणून जीव नित्यही आहे.

या सहाही द्रव्यांत जीव हाच ज्ञाता व द्रष्टा आहे. म्हणून तोच उपादेय आहे. त्याला जाणले की जाणायचे बाकी काही रहात नाही. त्याला न जाणता बाकी सर्व जाणण्याचा प्रयत्न हा व्यर्थ होय. ज्याला आपण धर्म म्हणतो तो या जीवात आहे. म्हणून आत्म्याला म्हणजेच जीवाला जो समजू शकतो, तोच धर्माला समजू शकतो. आत्म्याला न पाहू शकणाऱ्याला धर्म कधीच जाणता येणार नाही. अग्नीला जाणणाऱ्या मनुष्याला त्याची उष्णता स्वतंत्ररीतीने जाणण्याची

जरुरी स्वतः नाही उष्णता अग्नीचा धर्म असल्याने अग्नीबरोबरच तो जाणला जातो. म्हणून धर्म समजून घेऊ इच्छिणाऱ्यांनी आत्म्याला समजून घ्यावे त्याला जाणण्याचा प्रयत्न करावा. असा हा ज्ञाता दृष्टा आहे. तो स्वतः आपल्या कर्माचा कर्ता व भोक्ता आहे. तो असा परमाणू इतकाही नाही. किंवा विश्वव्यापीही नाही. ज्या शरीरात तो राहतो. त्याच्या आकाराचा तो त्या वेळी असतो. जीवाच्या दोन अवस्था मुख्य आहेत. संसारावस्था व मुक्तावस्था नरक, तिर्यंच, मनुष्य व देव या चार गतीत भ्रमण करणारे जीव हे संसारी होत. आणि सर्व कर्मापासून मुक्त झालेल्या व कोणत्याच गतीत न बांधले जाणाऱ्या जीवांना मुक्त म्हणतात. जीवाची अशुद्ध अवस्था म्हणजेच संसार व त्याची शुद्ध अवस्था म्हणजेच मोक्ष होय.

खाणीतून बाहेर पडताना सोने व माती मिळूनच बाहेर येतात व नंतर शुद्धीकरणाची क्रिया केली म्हणजे एकमेकापासून भिन्न होतात. भट्टीच्या बाहेर पडल्यानंतर शुद्ध सुवर्णाची सिद्धी होते. त्याचप्रमाणे संसारी अवस्थेत जीव हा जडासकट आढळतो. त्यावर शुद्धतेचे संस्कार झाले म्हणजेच तो जीव जडापासून वेगळा होतो. त्यानंतर त्याचे स्वतःचे असे स्वाभाविक गुण प्रकट होतात. संसारी अवस्थेत जीव हा अनादिकाळापासून कर्मबंधनांनी जखडला गेला आहे. त्याचे स्वाभाविक गुण विकृत झालेले आहेत. जीव हा वास्तविक अनंतदर्शन, अनंतज्ञान, अनंत सुख व अनंत वीर्य यांचे भांडार आहे. परंतु या विकृत अवस्थेमुळे संसारात त्याला इंद्रियांच्या मदतीशिवाय जाणता सुद्धा येत नाही. त्याशिवाय त्याला पाहता येत नाही आणि सुखोपभोगही घेता येत नाही.

यामुळेच काहीचा असा समज झाला आहे की, जाणणे, पाहणे, हा जीवाचा स्वभाव नाही. तो इंद्रियांचा स्वभाव आहे. शरीर आणि इंद्रिये म्हणजेच सारसर्वस्व. अन्य काहीच नाही. परंतु ही समजूत अत्यंत भ्रामक आहे. शरीराहून व इंद्रियांहून भिन्न असा एक स्वतंत्र जीव आहे. तो ज्यावेळी या शरीरातून निघून जातो त्यावेळी त्या शरीराची व इंद्रियांची अवस्था पाहावी इ ज्ञानदर्शन गुणवाला असा जीव आहे याची त्यावेळी खात्री झाल्याशिवाय राहात नाही.

ज्ञानदर्शनाप्रमाणेच सुख हाही जीवाचाच गुण आहे. पण त्यालासुद्धा हा जीव विसरून बसला आहे. सुखाच्या इच्छेने अनेक अन्य वस्तूंच्या मोहात तो गुरफटला जात आहे. स्वतःच्याच नाभीत कस्तुरी असून त्याच्या वासाने वेड होऊन त्याच्या शोधार्थ धावणाऱ्या कस्तुरीमृगाप्रमाणेच ही स्थिती आहे. म्हणून बाह्य वस्तूत सुखाचा शोध करणे हे अज्ञान आहे. सुखाचा सागर तर तुमच्याच अंतरंगात आहे. त्या सुखभांडाराची किल्लीही तुमच्या जवळ आहे. ती किल्ली म्हणजेच

सम्यग्दर्शन. मोक्षप्राप्तीच्या साधनात सम्यग्दर्शन हे प्रधान साधन आहे. मोक्ष अनंत सुखस्वरूपात आहे. यासाठी सर्वजण सम्यग्दर्शनाच्या प्राप्तीसाठी प्रयत्न करू.

सात तत्त्वांवरील यथार्थ श्रद्धेलाच नाव सम्यग्दर्शन आहे ती सात तत्त्वे अशी आहेत. जीव, अजीव, आस्रव, बंध, संवर, निर्जरा आणि मोक्ष. धर्माचा संबंध जीवाशी आहे. जीवाला उत्तम सुखाची प्राप्ती व्हावी यासाठीच धर्माचा उपदेश दिला जातो जीवालाच मोक्षाची प्राप्ती होते, म्हणून जीवाच्या स्वरूपाचे यथार्थ श्रद्धान होणे जरुरीचे आहे. जीवाच्या दुःखाला मुळकारण त्याच्याकडून बांधली गेलेली कर्मे आहेत. कर्म अजीव आहे. कर्माचे स्वरूप जाणून घेणेही आवश्यक आहे. जडकर्माचे जीवापर्यंत येणे त्यास आस्रव म्हणतात. जीव व कर्म परस्परांशी बांधली जाणे हा बंध होय. जीव, अजीव, आस्रव व बंध या चार तत्त्वांचे यथार्थ ज्ञान झाल्याने संसाराच्या कारणांचे पूर्ण ज्ञान होते.

त्यानंतर मुक्ती आणि त्याला कारण असलेली तत्त्वे यांना जाणणे हे आवश्यक आहे. नवीन कर्माच्या बंधाला रोखणे यास संवर म्हणतात. पूर्वी बांधलेल्या कर्माचा हळूहळू नाश होणे ही निर्जरा होय. आत्म्यापासून संपूर्ण कर्म निघून जाणे हा मोक्ष. मोक्षाची इच्छा करणाऱ्या प्रत्येक जीवाला या सातही तत्त्वांचे खरे ज्ञान होणे आवश्यक आहे. सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान व सम्यक्चारित्र ही तीनही मोक्षप्राप्तीची साधने आहेत. या तीनपैकी एक जरी कमी असले तरी मोक्षाची प्राप्ती होऊ शकत नाही. तसेच त्या ज्ञानाला सम्यग्ज्ञान म्हणतात, की जे सम्यग्दर्शनपूर्वक होते; आणि तेच चारित्र सम्यक्चारित्र आहे की, जे सम्यग्ज्ञानपूर्वक पाळले जाते. सम्यग्दर्शन व ज्ञान याशिवाय असलेले चारित्र निष्फळ आहे. जन्मांधाचे पळणे हे जसे त्याच्या आत्मनाशाला कारण होते तसे सम्यग्दर्शनाशिवाय पाळले गेलेले चारित्र मनुष्याच्या पतनालाच कारण होते. इष्ट आणि अनिष्ट अशा दोन्ही विषयात साम्यभाव राखणे हेच खरे सम्यक्चारित्र होय. हिंसादिक पाचही पापांचा संपूर्ण त्याग करणाऱ्या मुमुक्षु मुनिराजांनाच सम्यक्चारित्र होते.

भव्य जीवांनो, हिंसाच दुःखाला कारण आहे आणि अहिंसा हीच सर्व सुखाला कारण आहे. आपल्या हातून कोणाचाही घात होणे किंवा ते दुखावले जाणे याचेच नाव हिंसा. संसारात सर्वत्र सूक्ष्म जीव भरलेले आहेत. ते आपल्या वावराच्या निमित्ताने मरतातही परंतु ती हिंसा नाही. वास्तविक हिंसारूप आत्मपरिणामालाच हिंसा म्हटले पाहिजे. जो मनुष्य जीवांची हिंसा करण्याचा भाव ठेवीत नाही. उलट जीवांचे रक्षण व्हावे म्हणून सतत प्रयत्न करतो. त्याच्याकडून अजाणता हिंसा झाली तरी त्याला हिंसेचे पातक लागत नाही. कारण तो

परिपामाने हिंसक नाही. परंतु जो जीव रक्षपा चा हेतु असा उद्देश न ठेवता प्रमादि पपाने अपल्या क्रिया करतो त्याच्या हातून जीव मरो किंवा न मरो, त्याला हिंसेचे पाप लागते.म्हणून हिंसा किंवा अहिंसा मनुष्याच्या भावनेवर अवलंबून अहे. कोपाच्या मरण्यावर किंवा न मरण्यावर अवलंबून नाही. यासाठी जर तुम्ही खऱ्या सुखाची इच्छा करीत असाल तर अहिंसक बना व अहिंसक बनाण्यासाठी संतोषी व्हा. जो संतोषी आहे तोच मुमुक्षु आहे आपि जो असंतोषी आहे तो बुभुक्षु अहे. म्हणून मध्ये संतुष्ट राहा असंतोषाला हृदयात थारा देऊ नका. असंतुष्ट राहून फार अरंभ करु नका. अरंभ करुन परिग्रहाच्या जाळ्यात गुरफटाल तर मरणानंतर नरकात पडावे लागेल. शिवाय संपूर्ण मानवसमाजला यात ढकलून नरकात पाडाल. जर म्हणूनच्या व दुसऱ्यांच्या हिताची भावना बाळगीत असाल तर धर्माचे पालन करा अहिंसा हाच परमधर्म आहे. त्यामुळेच सर्वांचे कल्याण होईल.

भगवंतांचा दिव्य उपदेश ऐकून सभा असंत संतुष्ट झाली महाराज सोमप्रभांनी आपला लहान भाऊ श्रेयांससह दीक्षा घेतली व ते भगवंतांचे गपधर बनले.भरताची लहान बहीण ब्राह्मी हिने उपदेश ऐकून दीक्षा घेतली व ती अर्यिकांची प्रमुख बनली. तिने दीक्षा घेतलेली बघून भगवंतांची दुसरी मुलगी सुंदरी बाहूबलीची धाकटी बहिण हिलाही संसारातून विरक्ती झाली व तीनेही दीक्षा घेतली,जे तपस्वी प्रथम भ्रष्ट झाले होते त्यातील मारिचि व्यतिरिक्त काहीजण सोडून सर्वांनी भगवंतांच्या उपदेशाने जागृत होऊन पुनर्दीक्षा धारण केली.

भरत महाराजांना चक्ररत्नाची पूजा करण्याला उशीर होऊ लागला होता. म्हणून उपदेश संपताच भगवंतांना वंदन करुन ते अयोध्येला परत गेले. त्यांच्या मागोमाग बाहूबली आदि त्यांचे भाऊही परत गेले.

12

भरताचा दिग्विजय

भगवंतांचा उपदेश ऐकून व त्यांना वंदन करुन अयोध्येस परततांच भरत राजांनी प्रथम चक्ररत्नाची पूजा केली अपि तदनंतर पुत्रजन्माचा महोत्सव आरंभिला. या प्रसंगाने भरताने फार मोठे केले. तदनंतर भरत दिग्विजयासाठी निघाला सर्वांच्या पुढे प्रथम पायदळ सेना होती. तिच्या पाठोपाठ अश्वसेना होती. तदनंतर रथांचा समूह धावत होता आपि त्याच्या पाठोपाठ हत्तींचा समुदाय होता. भरत रथावर अरुढ झाला होता. सर्व सैन्य भरताला घेरुन चालले होते.ते सारे सैन्य नगराच्या मध्यभागातून निघाले. त्यावेळी आपापल्या घरांच्या सज्जांतून व गवाक्षांतून उभ्या असलेल्या स्त्रियांनी भरतावर पुष्पांचा वर्षाव केला. भरताच्या जयजयकारांनी

दि्मं ज्ञ दपापून ोले. द्या असंख्या ्सैन्यास द्या नाास्वरून येपे कठीप झाले. ज्किडे पहाो ्िकडे सैन्य ् सैन्य दृष्टीला पडा असे.

भरतने प्रथम पूर्ा दिशे स जिकण्यासाठी प्रयाप केले. ्क्ररत्ा याचा पाठीपाठसारे ्ालले होे. दण्डरत्न पुढे धरुन सर्ाात प्रथम सेनापती ्ालला होा. े उंा सरखल प्रदेशास साफ करुन मार्ा सुलभ करीा असे. मार्गातील गााकरी आपल्या ााप्रमुखास्ह दुधाद्ह्यांनी भरलेली भांडी घेऊन भरतच्या दर्शनाला यो. मजल दरमजल करीा किती्री दूरचे अंार कापून भरास्ज ंगा नदीच्या ाळये ऊन पोहोचला. आपल्या सेनेस्हिा द्याने ेथे ्ळ टाकला. दुसर्या दिाशी प्राःकाळी आाश्यक क्रिया आटोपून पुनशः ्क्ररत्ाच्या पाठीपाठीनि ाला.

्क्ररत्न आपि दंडरत्न ही दोन्ही रत्ने ्क्राीच्या सेनेपुढे रहा असा. ्क्राीच्या ्ाीप्याला ाास्ाकिही दोन रत्ने ाकारपीभू ्होती. इार अाांकार कोळ ैभा दर्श्प्यासाठीच् होे.

याोळी भरा हत्तीार अरुढ झाला. हजारो सेनानायक द्याच्या पाठोपाठ ्ालायो होे. सेनापतीने अशी घोषपा केली की, अजा ंगानदीच्या मुखाार ्ळ टाकायाचा आहे. प्राास दूरचा अहे म्हपून प्रत्सेकाने आपला ोाचाोाा. द्याप्रमाे सैन्य ोगाने पुढे ्ालले होते. मार्गाने अोकमाण्डलिकराजे यो, ्क्राीं भरतला प्रपाम करीा. युद्धश्िाय शतू ाश होा ्ालले होे. भरतला द्यासाठी हाती ्ल्ार ध्यााी लााली नाही. किा धनुष्याच्या प्रत्सं्ाार (दोरीार) बाप लाााा लाालेला नाही. कोळ अपल्या प्रभुत्ाश्क्ीने्ा द्याने पूर्ा दिशेला जिंकले.

भीषप ंालातून सैन्य ्ालले असा भिल्ल लोक यो ंालीहात्तीचे पांढरे शुभ्र दा आपि द्यांच्या ाण्डस्थळातील पापीवर ेालेली मोाी भेटीदाखल दो. कित्येक ्मरी (ाा) ााईचे मऊ केस आपि हरिपांच्या नाभीमधील अपल्या मादक ाासाने ोडलाापारी कस्तुरी भरतला भेट दो अशा रीतीने लांबाचा प्राास संपून भरा ंगानदीच्या मुखाजाळ जाऊन पोहोचली. नदीच्या ाटाािल दाट ानाा सैन्यास ्ळ टाकण्याची द्याने आज्ञा दिली. समुद्रार आपला अधिकार प्रस्थापिा कराा अशी त्याची इच्छा होती. म्हपून ेा द्या स्थानी थांबिले. तीन दिासांचा उपाास धरुन इष्ट देाांची अराधना केली. ्दनंार सैन्याच्या रक्षपासाठी सेनापती नेमून स्ाा अस्त्रे धारप केली. पाण्यााार आपि पृथ्ाीार अशा दोन्ही स्थानी ्ालू शकपार्या स्थाार े आरुढ झाले.

समुद्रकिनार्याार रथ पोहोचाच् भरतने आपला रथ समुद्रा नेण्याची अज्ञा दिली. सारथ्याचे घोड्यास ्ाबकाराच् घोडे अकाशाा उड लााली. रथाचे ्ाके पाण्याारुन फिरा धाू

ला ाली.थो ड्या ा आधीन रथ सा ारचा पुष्ठभा ा ार किसे कयो ग्नो े ला आणि ते एकाकी थांबला न्क्रव ीचा भु ाा ाक झाल्याने ग लालबुंद झाले. त्यांनी अपले धनुष्य सरसा ाले. धनुष्याचा दोरी ा टणत्कार केला. त्या आ ाजाने दशदिशा ा यापल्या. समुद्र खर ाळला. सुसरी, मा री आणि शले मो ठमासे त्या प्रलयाने घाबरुन इत्स्त त:धा ू ला ाले.

मी ऋषभदेवां ा पुत्र न्क्रव ीि भरत अहे. या समुद्रा ार माझा अधिकार अहे. येथे जे रहा ा असतील त्यांनी माझा अधिकारावरा मान्य ता द्या ी अशी ंभीर आ ाजा ा घोषणा करुन त्याने कधीही निष्फल न ठरणारा बाण सोडला. तो समुद्रा ा अधिपती जो मा ाधदेव त्याच्या पाळ जा ून पडला. ते पाहून मा ाधदेव अतिशय क्रुद्ध हो ून म्हणाला, अम्ही शत्रुंना जिंकतो, म्हणून ा अम्हां स दे ा असे म्हणता त. अशा पापी देवां कडून धन ा सुल करण्यासाठी ज्याने बाण सोडला अहे त्या ो मरण जवळ अले असले पाहिजे.

ते ्हा काही इत्र देवांनी त्यास शां ा केले ा म्हटले --- न्क्रव ीने सोडलेला हा बाण अहे. याच्या ार काही लिहिलेले दिसते ते पहा. पूर्व ा ा ार करुन त्या े अधिपत्य मान्य ाार स्यार ्हा.

हा शहाणपणा ा सल्ला ऐकता ा मा ाधदेव शां ा झाला. त्याने न्क्रव ी ा बाण परत केला आणि त्या े अधिपत्यही मान्य केले. भरत अनंदित हो ून अपल्या शिबीराकडे परतला त्दनं ार दक्षिण दिशेस जिंकण्याच्या इच्छेने समुद्रकिनाऱ्याकडे ा ळला. मा ाा ील राजांना ा श करी ा तो समुद्रकिनाऱ्या ार थांबला याप्रमाणे ा दक्षिण दिशेला जिंकून तो पश्चिम दिशेस नि ाला. ा स्त ाक भरताशी सामना करणारा कोणी बलाढय शत्रू नाह ता ा. तरी त्याला दि ि ाजयाच्या निमित्ताने स र्व त्र जा ा ला ाले.

दक्षिण देशा ा नारळ, फणस आणि मिरे यां े पीक अमाप हो ो. म्हणून नारळा ील पाणी पी ा, फणस खा ा, हळूहळू सहय्य प ा ा ओलांडून सेना ा ंध्या चला ा रपोहोचली. तेथे नर्मदा नावीच्या किनाऱ्या ार सैन्याने अपला त ळ टाकला. तेथील फुले, पाने यांच्या सुंधा ा ा वट ा ृक्षांच्या छायेत खूप मौज केली निरनिराळ्या फळे चाखून त्यां ा आस्वाद घेतला. तेथील जनतेने त्या जं ाला ील मूल्य ान औषधी दे ून न्क्रव ी भरता े दर्शन घेतले. काहींनी हस्तिदं ा आणि मोती भेटीवाखल दिले.

नर्मदा नावी ओलांडून न्क्रव ी ी सेना पश्चिम दिशेस जिंकण्यासाठी पुढे चालली. निार प ा ाच्या रमणीय ा मनोहर प्रदेशा ा ये ून पोहोचली. भं रताने सिद्ध तीर्थ समजुन ािरनार प ा ाला प्रदक्षिणा दिली. तेथील जनतेतील जना ेतील प्रमुख राजपुरुषांनी तेथे निर्माण होणाऱ्या

अो क ट ास्तु भेट दे ऊन च क्र ाीिना प्र सन्न केले. च क्र ाीिने को णास सन्मानाने, कोपास दान दे ऊन , काहीशी प्रे मपूर्वक व्यवहार केू न,कि से का ार अपली प्र सन्न दृष्टी टाूकन सं तुष्ट केले . भ रता च्या से नाप तीने आपली िाम्मी सेना े ऊन सर्व स्थानी भ रता चा अधिका र स्थापन केला . या प्र कारे च क्र ाीि भ रताने पूर्व दिशेप्रमाणे पश्चिम दिशे लाही जिंकून घे तले . शेवटी पश्चिम समु द्राच्या तटावर तो पोहो चला आ णि ते थे अपलया िाम्याची छावणी लावून तो उत्तर दिशे क डे वळला . मार्गा तील राजांना वश की ता िाम्यार्ध पर्वतापर ये ऊन पोहो चला . सैन्याने त्या वनात प्रवेश करताच त्याच्या को लाहलाने सारे जंगली पशु भयभीत झाले कारण त्यांनी अपल्या उभ्या अयुष्यात कधीही अशा सैन्यास वनात प्रवेश करताना पाहिले नव्हते .

वनात घुसलेली सेना िाम्यार्ध पर्वताजवळ पोहो चता च थांबली . या ठिकाणी त्यांनी तळ ठोकला . िाम्यार्ध पर्वताचा अधिपती अशा िाम्यार्ध नामक देवास ही बातमी समजता च तो भ रता च्या दर्शनास आला . त्याचा यथायोग्य सत्कार करून त्यास योग्य स्थानी बसविले . तो म्हणाला - मी या पर्वताचा रक्षक आहे . आ जपर्यंत मी स्वतंत्र होतो , पण आता मी आपला एक नम्र सेवक झालो य आहे . हा पर्वत अपलया अर्ध्या िाम्याचा सूचक आहे . म्हणून यास िाम्यार्ध म्हणतात . अशा पर्वतावर राहून माझे नांव देखील िाम्यार्थ पडले . आहे मी आपली आज्ञा पुष्पमालेप्रमाणे शिरावर धारण करीन व आपल्या हजारो सेवकांमधील एक सैनिक बनेन , यापेक्षा अधिक असे मी अपणास काय आश्वासन देऊ ! असे बोलून त्याने भरत राजांचा अभिषेक केला अणि त्यांना अनेक बहुमूल्य वस्तू भेट देऊन तो अपल्या निवासस्थानी गेला .

संपूर्ण दक्षिण भारत जिंकल्याने चक्रवर्ती भरतास आनंद झाला . त्यानंतर त्याने उत्तर भारत जिंकण्याची प्रतिज्ञा केली . काही दिवस त्यांनी तेथे च मुक्काम ठोकला . सैन्यास विश्रांती दिली व नवीन सैन्य जमविले . अनेक राजे अपापली सेना घेऊन आले . त्यात कुरूवंशश्रेष्ठ जयकुमार राजे देखील होते . अापर्यंत त्यांनी स्वदेश जिंकला होता . परंतु आता त्यांना विदेशात जायचे होते . बलाढ्य म्लेच्छ राजे होते . यासाठी भरतराजाने धनुर्धारी सैन्य तयार केले त्या सैनिकात अपूर्व उत्साह होता . अपल्या चक्रवर्ती राजाचा व आपल्या देशाचा त्यांच्या ठिकाणी उत्कट अभिमान वसत होता . परंतु काही सैनिक उंच उंच पर्वत , घनदाट जंगले अणि विशाल नद्यांपाहून अेलांडून जाण्याच्या गोष्टी ऐकताच भयाने थरकापत पुढे जाणे योग्य वाटत नव्हते , पण भरता च्या भयाने ते बोलत नसत .

एके दिवशी भरताने पर्वतावरून उतरत असलेल्या एका व्यक्तीस पाहिले . त्याच्या मुखावरील तेज पाहून भरत आश्चर्यचकित झाले . जवळ येताच त्यास त्यांनी योग्य आसन दिले . तो

म्हणू ला ाला- चक्रावर्ति ! मी या पर्वातिथिवरशबर राहू तो आपल्या सैन्याचा कोलाहल ऐकून मी पर्वात उतरून अलो मला या पर्वातशिल गुंफांवि वावशांवि चांगली माहिती आहे . यासाठे मला करण्यायोग्य सेवाकार्य असल्यास आज्ञा द्यावी उत्तर भारतात जाण्यासाठी या पर्वातात अशाच अशी एक गुंफा आहे . तिचे दार बंद आहे . त्यात प्रवेश कसा करायाचा याचा उपाय मी आपणास सांगतो . त्याचे भाषण ऐकून भरत राजाला आनंद वाटला . त्या देवांने सांगितलेल्या उपायांनी तिमिश्रा पर्वातातील त्या गुंफेचे दार उघडण्याचा सेनापतीस त्याने आदेश दिला . आज्ञा मिळताच दण्डरत्न घेऊन सेनापती काही अश्वारूढ सैनिकांसह निघाला . गुंफेच्या दाराजवळ पोहोचताच सेनापतीने चक्रवर्तीच्या नांवाचा जयघोष करून दण्डरत्नाने त्या गुंफेच्या दारावर प्रहार केला . भयंकर आवाज होऊन गुंफेचे दार उघडले गेले . त्यातून उष्ण वायू वेगाने बाहेर पडू लागला . दार उघडताक्षणीच सेनापतीचा घोडा वायाच्या उष्णतेने परत फिरला . दीर्घ कालापासून बंद असलेल्या गुंफेतील हवा शुद्ध होण्यास काही काळ लागणार होता , म्हणून सेनापतीने आपणासह म्लेच्छ प्रदेश जिंकण्याचे योजिले .

गुंफेतील उष्णता नाहीशी झाली . तेथील वातावरण स्वच्छ झाले . चक्रवर्तीने तदनंतर सैन्यासह गुंफेत प्रवेश केला . पण भयाण अंधारामुळे सैन्य घाबरले . चक्रवर्तीनी सेनापती आणि पुरोहित यांच्याशी विचारविनिमय केला . त्यांनी काकिणीरत्न आणि चर्मरत्न यांच्या साहाय्याने गुंफेच्या दोन्ही बाजूस प्रकाशस्तंभ उभे केले . त्या प्रकाशात सैन्य पुढे चालले .परंतु त्या अज्ञात प्रदेशात सैन्यास दिशेचे ज्ञान राहिले नाही . पूर्व आणि पश्चिम दिशा कोणीकडे आहेत हेही त्यांना समजेना

गुंफेच्या अर्ध्याअधिक भागातून प्रवास केल्यानंतर सैन्य थांबले . गुंफेच्या दोन्ही बाजूंनी नद्या वाहात असल्याचा आवाज त्यांच्या कानी आला . त्या नद्या सिंधू नदीला जाऊन मिळत होत्या . दोन्ही नद्यांचे पाणी उलट रितीने वाहात होते . पहिल्या नदीतील पाण्यात हलके झाडाचे पान जरी पडले तरी त्या पानास पाणी तळाशी नेई. दुसऱ्या नदीच्या पाण्यात ते पान पडले तर पाणी त्यास वारउचलून टाकी. या नद्या कशा पार करायाच्या याचा विचार सेनापती पडले . त्यानी आपल्या स्थापत्यविशारदांना बोलाविले . दक्ष नावाच्या स्थापत्यविशारदाने ते पाहताच चटकन ओळखले . तो सारा खेळ वायू दबाने निर्माण होत होता . पूल बांधल्याशिवाय नदी ओलांडता येणार नाही हे त्याने ओळखले . उंच विशाल वृक्ष तोडून त्याचा पूल निर्माण केला गेला .सैन्य त्यावरून पलीकडे गेले. ते तदनंतर गुंफेच्या उत्तर दरवाजाकडे जाऊन पोहोचले . हत्तीच्या साहाय्याने दार उघडताच सारे सैन्य गुंफेबाहेर पडले .

सेनापतीने तत्काळ पश्चिम म्लेच्छ खंडजिंकले. नंतर मध्यम म्लेच्छ खंड जिंकण्यास आक्रमण हाती घेतला. तो ऐकताच अपि आर्यावर्ताच्या दोन म्लेच्छ राजांना ही बातमी मिळली. ते फार रागावले दुसऱ्या देशाहून येऊन येथील म्लेच्छांना पराभव करणारी माणसे कोण आहेत ? आमच्या देशात आजपर्यंत इतर देशाहून कोणी शत्रू आला नाही. ही घटना अपूर्व नवीन आहे. अपल्या देशावर ओढवलेल्या या संकटात आपण धैर्याने प्रतिकार केला पाहिजे. असा विचार करून ते युद्ध करण्यास सज्ज झाले. तेव्हा मंत्र्यांनी समजूत घातली, व ते म्हणाले - राजन् ! विजयार्ध पर्वत ओलांडून येणारा मनुष्य खरोखर कोणी अचाट दैवी शक्तीचा धारक असला पाहिजे . तो सामान्य मनुष्य असू शकत नाही. तेव्हा युद्ध न करता आपण एखाद्या किल्ल्याचा आश्रय घेतल्यास बरे व त्याबरोबरच आपण कुलदेवतेची आराधना करा. त्या आपल्या शत्रूंना आश्य अडवितील.

म्लेच्छांच्या राजांनी आपल्या मंत्र्यांचा सल्ला मानून कुलदेवतेची आराधना केली. त्या कुलदेवतांनी जलाचा भयंकर वर्षाव सुरु केला. वायूने भयंकर रुप धारण केले . चक्रवर्तीचे सैन्य संकटात सापडले . त्यांनी सैन्याच्या रक्षणासाठी सावकाश चर्मरत्न अंथरले अंथरले आणि त्यावर छत्ररत्न उभे केले . त्याखाली सारे सैन्य सात दिवस राहिले . त्या अण्डकार मंडपाच्या आतील रक्षेचा भार सेनापतीवर होता आणि बाहेरील रक्षणाचा भार जयकुमारावर होता . एके दिवशी म्लेच्छांनी त्यावर आक्रमण केले . तेव्हा अभयपक्षांत युद्ध होऊन जयकुमाराने त्यांना जिंकले . म्लेच्छ राजे चक्रवर्तीना शरण गेले .

अपल्या या विजयप्राप्तीने चक्रवर्ती भरताचे मन अनंदाने फुलले . त्याने विचार केला, - संसार निर्माण झाल्यापासून माझ्यासारखा दिग्विजय कोणी ही केला नाही . मी च पहिला चक्रवर्ती होय . सर्व जग माझ्यापुढे नम्र झाले आहे . मी या सर्वांचा स्वामी आणि हे सारे माझे दास आहेत. हळूहळूया अभिमानाचे रुपांतर गर्वात होत चालले होते. अशा विचारात तो वृषभाचल पर्वताजवळ येऊन पोहोचला. त्या पर्वताकडे पाहून त्याच्या गर्वाला वाचा फुटली. या जगात मला पहिला चक्रवर्ती होण्याचे भाग्य मला मिळाले . हा अपूर्व दिग्विजय मी येथील शिलेवर अजरामर करीन .

अति हर्षाने वेडावून चक्रवर्ती भरताने हातात काकिणीरत्न घेऊन मोठ्या स्वाभावाने वृषभाचलाकडे पाहिले . लिहिण्यासाठी सर्वात कोणती शिळा अधिक सुंदर वाटते ते पाहण्यासाठी त्याने चोहोकडे दृष्टी टाकली . पाहता पहाता त्याच्या नेत्रातून ओसंडून वाहणारा हर्ष विरुलागला. मनाचा उत्साह मावळू लागला . गर्वाचा अभिमानाचा पारा उतरु लागला . दृष्टीत खेदाची छटा

उमटली.हातातून काकिणीरत्न ाळून प डले. ज पू काय त्या रत्नाने त्याचा अभिमान गळून पडत होता. त्याने अपले नो अधिकार ािस्रले. एक एक शिळा ते शोधून पाहू ला ाले. पण कोणती ह शिळा लेखरहित नहती. प्र सेकारपूर्वीच्या चक्रवर्तींनी अपपल्या दिग्विजयाचा लेख कोरला होता. वृषभाचल प र्वतावर कोपरनकोपरा त्यांनी धुंडळला. पण त्यांना आपला दिग्विजय लेख कोरण्यास कोणती ह शिळा रिकामी साप डली नाही. त्याच्या अभिमानाला पुनश्च एक धक्का ेला.पण दुसरे मन धक्का उठे आणि ते अे रूड ला े.नाही ! एवढया अ िरत श्रमाने, अफाट साहसाने अपूर्व पुण्याईने मिळविलेला हा दिग्विजय फोल ठरणार नाही ! त्या मानाने अधिक उचल खाल्ली.अपले नाव पहिला चक्रवर्ती म्हणून अले नाही तरी चालेल पण इतर चक्रवर्तीप्रमाणे याठिकाणी माझे नाव कोरले ेले पाहिजे. स्वार्थी मनाने उपाय सुचविला. थंड झालेल्या हातांनी भरत राजाने तेथील एक शिळा उचलली. त्यावर कोरलेल्या एका चक्रवर्तीचे नाव नाहिसे करण्यासाठी हात सरसावले. मन कचरत होते पण स्वार्थ पुढे सरकत होता. अपले हे कृत्य कोणी पाहात नाही ना ? चोरट्याप्रमाणे त्यांची नजर बाजूस होती. हळूहळू एका चक्रवर्तीचा दिग्विजयाचा इतिहास त्या वृषभाचलावरून नष्ट केला जात होता व दुसऱ्या चक्रवर्तीचा दिग्विजयाचा इतिहास कोरला जात होता. भरत राजाच्या ठायी जडता येत चालली होती दिग्विजयास निघताना अंगी संचरलेला अमाप उत्साह अपल्या अतुल बलाचा वाटत असलेला अखंड अभिमान शरीराच्या नसानसातून सळसळणारे उप्त रक्त,सारे गारठून चालले होते. थंड झालेल्या हृदयाने पण जड झालेल्या हातांना स्वार्थस्फूर्ती देत असता त्या शिळेवर त्यांनी अपले नाव कोरले एका नेत्रात हर्षाच्या छटा उमटत होत्या,तर दुसऱ्या नेत्रात खेद दूत पहात होता. कोरलेल्या आपल्या नावाकडे पुनश्च पाहणे देखील धैर्य त्यांना झाले नाही. तेथून एकदम दूर जाण्यासाठी ते उठले आणि चालू ला ाले.

हिमवानपर्वतातून जेथे गंगानदी उगम पावून धरतीवर उडी घेते त्या स्थानी चक्रवर्ती भरत अला. तेथून गंगाकिनाऱ्याने निघाले. अशा प्रकारे उत्तर भारत जिंकून पुन्हा ते विजयार्ध पर्वतावर परतले. तेथे थांबून त्यांनी विजयार्ध पर्वतावरिल दुसऱ्या गुंफेचे दार उघडण्याची सेनापतीस आज्ञा दिली. ते उघडून त्यांनी त्याच्या पूर्वखंडावर विजय मिळविला. सेनापतीने तिकडील म्लेच्छ प्रदेश जिंकून परत येईपर्यंत भरताने अपला तळ तेथेच ठेवला होता. याच वेळी विद्याधरांचे राजे नमि आणि विनमि भरताच्या दर्शनासाठी आले. त्यांनी भेटीदाखल अनेकप्रकारची सुंदर रत्ने अर्पिली होती. शिवाय अपली बहीण सुभद्रा चक्रवर्तीस देण्याचे त्यांनी ठरविले. भरतांनी तिच्याबरोबर विवाह केला.

सेनापती परतल्यानंतर भरत राजाने आपल्या सैन्यासह पुन्हा विजयार्ध पर्वताच्या दुसऱ्या गुंफेत प्रवेश केला. तेथून ते पुन्हा दक्षिण भारतात परतले.

याप्रमाणे सारी पृथ्वी जिंकून चक्रवर्तीने अयोध्या नगरीकडे वळण्यासाठी आपल्या सैन्यास आज्ञा दिली. गंगानदीच्या किनाऱ्या किनाऱ्याने अनेक देशांना मागे टाकून ते कैलास पर्वताजवळ येऊन पोहोचला. सैन्यास तेथेच थांबवून भगवान ऋषभदेवांची पूजा करण्यास तो निघाला. त्याच्या पाठोपाठ अनेक राजे देखील चालले. ते सर्वांना पायथ्याशीच सोडून भरत पायीच पर्वतावर चढू लागला. तेथील एकांतात आपल्या पिलांबरोबर झोपलेल्या निर्भय हरिणी त्यांनी पाहिल्या. अजगरशांत चित्ताने झोपले होते व सिंहाची पिले खेळत होती. अशांत शांतीने व्याप्त असलेल्या त्या प्रदेशात हिंस्र पशू देखील आपली स्वाभाविक क्रूरता विसरले होते. भगवान ऋषभदेवांचा हा प्रभाव होता. ते कैलास पर्वतावर समवसरणसहित विराजमान झाले होते.

पर्वतावर पोहोचताच चक्रवर्ती भरताने ही समवसरणात पाहून त्यात प्रवेश केला. दुरूनच भगवान दृष्टीस पडताच भरतास अत्यानंद झाला. त्याने आपले दोन्ही गुडघे टेकून मस्तक नमवून नमस्कार केला आणि त्यांची पूजा केली, नंतर ते कैलास पर्वत उतरून खाली आले आणि अयोध्या नगरीकडे प्रयाण करिते झाले.

13

भरताच्या छोट्या बंधूंचा गृहत्याग

अयोध्येस पोहोचताच चक्रवर्ती भरताला नगराबाहेरच थांबावे लागले. कारण सैन्याच्या पुढे पुढे चालत जाणारे चक्ररत्न नगराच्या मुख्य द्वारावर जाताच थांबले व ते अनेक लोकांनी ढकलूनही पुढे जाऊ शकले नाही. हे पाहून सारे आश्चर्य चकित झाले. सेनापतीने ही बातमी चक्रवर्तींना सांगितली. सारा संसार पादाक्रांत करतांना कोठेच थांबली नाही, ते चक्ररत्न अपल्याच नगरद्वारावर थांबावे ही घटना जशी विलक्षण होती तशीच कधीहीन घडणारी होती

भरताने तबडतोब अपल्या मंत्री व पुरोहितांना बोलावून विचारले - जे चक्ररत्न सारा संसार जिंकत असता कुठेच थांबले नाही ते चक्ररत्न आज माझ्याच नगराच्या दरवाजावर का अडले माझ्याच राज्यात कोणी शत्रू राहात आहे की काय ? किंवा माझ्या वंशातच अशी कोणती व्यक्ती आहे कि माझा उत्कर्ष सहन करु शकत नाही ? कोणत्याही विशेष कारणाशिवाय चक्ररत्नाची गति थांबू शकत नाही. त्यासाठी आपण विचार करुन त्याचे कारण सांगा.

जिज्ञासेने भरलेल्या भरताचा प्रश्न ऐकून पुरोहिताने म्हटले चक्रवर्तिन ! निमित्तज्ञानी माणसांच्या मुखातून आम्ही असे ऐकले की, जो पर्यंत दिग्विजय करण्याचा काही भाग शेष राहतो. तोपर्यंत

चक्ररत्‍न कधीच थांबू शकत नाही. पण नगराच्या दाराबाहेर चक्ररत्‍नाचे गति अडली गेल्यामुळे असे वाटते की, अजूनही कोणीतरी शत्रू जिंकण्यास राहिलेला आहे. तो शत्रू बाहेरचा नसून घरचाच आहे. जरी आपण बाहेरच्या संपूर्ण शत्रूंना जिंकलेले असले तरी आपल्या बंधूने आपणास नमस्कार केलेला नाही ते आपल्या विरुद्ध आहेत, भगवान ऋषभदेवांशिवाय इतर कोणासही नमस्कार करणार नाही. अशी त्यांनी प्रतिज्ञा केली आहे. आपले सारे बंधू बलशाली आहेत. पण त्या सर्वात बाहुबली अति बलाढय आहे. म्हणून त्याचा तत्काळ प्रतिकार केला गेला पाहिजे. कारण नीतिशास्त्रज्ञांनी म्हटले आहे की, अग्नीच्या एका ठिणगीची देखील कधीच उपेक्षा करु नये.

पुरोहिताचे भाषण ऐकून चक्रवर्ती भरत अतिशय क्रुद्ध झाले. त्यांचे नेत्र आरक्त बनले. त्यांनी कठोरतेने म्हटले - काय म्हटलंत ? माझेच बंधू मला नमस्कार करीत नाही ? मी त्याचे तुकडे तुकडे करुन फेकून देईन. एकाच कुळात जन्म घेतल्याने आपणांस भरत ठार मारणार नाही असे त्याला वाटत असेल तर त्याचे झालेलीही दिशाभूल लवकरच दूर होईल. पिताश्रींनी दिलेल्या राज्याचा कोणताही प्रकारचा कर न देता चैन भोगीत रहावे असे त्याला वाटते. परंतु असे कधीच होऊ शकणार नाही. आम्ही राजा चक्रवर्ती भरताचे दास आहोत, अशी त्यांनी आता घोषणा तरी केली पाहिजे अथवा रणांगणात कृत्रूदेखील अलिंगन देण्यास सज्ज तरी झाले पाहिजे. मला सर्वात अधिक खेद बाहूबलीच्या वागणुकीबद्दल वाटतो. त्यास मी मनापासून प्रेम करणारा बंधू समजत होतो पण आता त्यास मी सोडणार नाही. बलाढ्य बाहूबलीशिवाय इतरांनी मला नमस्कार केला तरी त्याचे विशेष महत्त्व नाही. बाहूबलीच्या पोदनापुर प्रांताचे स्थान भरताच्या साम्राज्यातच राहिले पाहिजे.

क्रोधांध चक्रवर्तींना पाहून पुरोहिताने त्यांना शांत करण्यासाठी म्हटले - महाराज ! आत्मनाश करणाऱ्या या क्रोधशत्रूंना सोडून द्या. विवेकी मनुष्य क्षमेनेच केवळ सारी पृथ्वी जिंकतो. तरी एखाद्या चतुर दूतास पाठवून आपल्या बंधूंचे समजूत घालण्याचा अधी प्रयत्न करा. त्यामुळे आपली किर्ती उज्ज्वल होईल. जर तो शांततेने वश झाला नाही, तरपुढील विचार करणे योग्य होईल.

पुरोहिताचे भाषण ऐकून भरत शांत झाले. त्यांना बाहूबलीस सोडून इतर साऱ्या बंधूकडे दूत पाठविणे योग्य वाटले. दूतांनी जाऊन चक्रवर्तींचा संदेश त्यांना ऐकविला. तेव्हा साऱ्या बंधुनी एकत्र विचारविनिमय केला आणि म्हटले - दूत ! वडिलांनंतर मोठा बंधू बापूस असतो. तेव्हा भरताचे म्हणणे हे योग्यच आहे. पण आमचे पिता आज अस्तित्वात आहेत आणि त्यांनीच हे सारे

राज्य दिलेले अहे. म्हणून अम्ही त्यांच्याच आज्ञेने राज्य करीत अहोत. भरतास अम्हाला काही घ्यायाचे नाही व त्याच्यापासून काही ध्यायाचे नाही. असे सांगून त्या बंधूंनी दूतास सन्मानपूर्वकपणे पाठविले तदनंतर ते सर्व जण कैलासपर्वतावर भगवान ऋषभदेवांकडे गेले. त्यांनी भगवंतास म्हटले - प्रभो ! अपण अम्हास जन्म दिला व अपणच अम्हाला हे ऐश्वर्य प्राप्त करुन दिले. तेव्हा अम्ही अपल्या शिवाय दुसऱ्या कोणाची सेवा करु इच्छित नाही. तरी देखील भरताने अम्हांस येऊन नमस्कार करण्याची आज्ञा दिली. अहे परंतु अम्ही या जन्मात नव्हे, तर पुढील जन्मी देखील अपणाशिवाय कोणाही इतर देवांस आणि मानवास प्रणाम करण्यास असमर्थ अहोत. यासाठी अम्ही जिनदिक्षा घेण्यासाठी अपणाकडे अलो अहोत. अमचा विश्वास अहे की, या अवस्थेत दुसऱ्यांना प्रणाम करुन मानभंग होण्याचे भय नसते. तेव्हा जो मार्ग हितावह सुखावह असेल तो अम्हांस दाखवा.

राजकुमार बोलता बोलता थांबले अणि जिज्ञासेने ते भगवंतांच्या मुखाकडे पाहू लागले. भगवंतांनी म्हटले - तुम्ही अभिमानी वागुणी होऊन दुसऱ्याचे सेवक कसे होऊ शकता ? हे राज्य व जीवन चंचल अहे. तारुण्यातील उन्माद ही एक धुंदी अहे. सैन्यबल बलवानांच्या द्वारे पराभूत होते. धनसंपत्तीस चोर लुटून नेतात. ही सारी अपल्या अपेक्षा अभिपूर्तीसाठी जळाप्रमाणे मदत करतात. चिरकालपर्यंत भोग भोगून देखील तृप्ती होत नाही. उलट तृष्णा वाढत जाते. असे हे विषय विषमिश्रित भोजनाप्रमाणे आहेत. बोला ! असे कोणते भोगोपभोगांचे विषय आहेत. की जे तुम्ही भोगिले नाहीत ! पुन:पुन: भोगलेल्या विषयांचा भोग घेण्याने कधी तरी तृप्ती होईल का ? ज्या राज्यात मित्र, बंधू वगैरे देखील शत्रू होतात आणि सर्वांनी भोगलेल्या या पृथ्वीचा उपभोग घ्यावा लागतो. अशा राज्याचा धिक्कार करा. जोपर्यंत भरताचा पुण्योदय राहिल, तोपर्यंत त्याला या पृथ्वीचा भोग घेऊ द्या. एके दिवशी त्याला देखील हे नश्वर राज्य सोडून जावे लागेल. यासाठी अशा अस्थायी राज्यासाठी अपण झगडू नका. युद्ध करावयाचे असेल तर ते आत्मशत्रूशी करा. अनादि कालापासून ज्या कर्मांनी तुम्हांस अपले दास बनविले त्यांचा नाश करा.

भगवंतांचा हा अमूल्य उपदेश ऐकून राजकुमारांचा कंठ सद्‌गदित झाला व त्यांनी अनंदाने त्यांच्याजवळ जिनदिक्षा घेतली.

14

बंधुबंधूतील द्वंद्वयुद्ध

भरताच्या धाकट्या बंधूंनी राज्यत्याग केला तरी देखील भरताच्या चिंतामध्ये व्यग्रता व्याकुलता कमी झाली नाही. चक्रवर्तीत्वाच्या निर्णय बाहूबलीपोदनपुरात राज्य सुखाने चालवीत होता. त्यास आपल्या मताला अनुकूल बनविणे सोपे कार्य नव्हते. सर्वसाधारण आदेश पाठवून बाहूबली आपणास वश होणार नाही हे भरत जाणत होते. सिंह वा हरिणात जेवढे अंतर होते तेवढेच अंतर बाहूबली व इतर राजात होते. ते मोठे नीतिज्ञ असल्याने भेद नीतीनेदेखील आपण आपल्या कार्यात यशस्वी होऊ असे भरतास वाटेना. ते अति पराक्रमी असल्याने युद्धकरुन त्यास जिंकणे कठीण होते. अपि स्वाभिमाने अशांत उग्र व तेजस्वी असल्याने शांततेने देखील हा प्रश्न सुटू शकत नव्हता. त्यामुळे भरत अतिशय चिंताग्रस्त होत होते. त्यांनी त्याचा त्वरित प्रतिकार करण्याचे ठरविले. अति खोलवर विचार करुन त्यांनी एका चतुर दूतास बाहूबलीकडे पाठविले.

अपल्या कार्यात सफलता प्राप्त व्हावी म्हणून अनेक उपायांचा विचार करीत राजदूत पोदनपुरास पोहोचला. नगरबाहेरील शेतात शाळूचे हिरवेगार पिक सळसळत होते. शेतकरी शाळूंची रोपटी काढण्यात दंग झाले होते, ऊसाच्या शेतात गाई चरत होत्या, त्यांच्या दुधाने भरलेल्या स्तनातून शुभ्र धारांचा जमिनीवर वर्षाव होत होता. शेतकऱ्यांच्या स्त्रिया उंच माळ्यावर उभ्या राहून पिकावर बसलेला पक्ष्यांचा थवा उडविण्यात दंग होत्या. पिकावर बसलेले पक्षी आकाशात उंच उडत त्यांना युद्धात विजयी होऊन आलेल्या वीराप्रमाणे हर्ष होई. या साऱ्या मोहक दृश्यांनी दूताचे लक्ष वेधून घेतले-आपल्या महत्वाच्या कार्याचा देखील काहीवेळ विसर पडून तो दूत दृश्य पहात राहिला.

दूत राजवाड्यात पोहोचताच त्याच्या आगमनाची वार्ता बाहूबलीना दिली गेली. राजदरबारात जाताच त्या दूताची दृष्टी बाहुबलीवर खिळली. हृदय धडधडले. त्यांचा तेजपुंज देह पाहून भयाने अंतरात्म्यात उभे राहिले. त्याने मस्तक नमवून नमस्कार केला बाहूबलीने त्यास योग्य आसन देऊन स्मित हास्य करीत म्हटले दूत! साऱ्या पृथ्वीचे नाथ चक्रवर्ती भरत कुशल आहेत ना? आज फार दिवसानंतर त्यांना आमची आठवण झालेली दिसते. त्यांनी सर्व राजे लोकांना जिंकून सर्व दिशांवर आपले प्रभुत्व स्थापित केले आहे. असे आम्ही ऐकतो. त्याचे हे कार्य पूर्ण झाले, का काही शिल्लक राहिले आहे?

दूताने विनयाने म्हटले - महाराज! मी चक्रवर्तीचा दूत आहे त्याच्या आज्ञेनुसार चालणे आमचे पहिले कर्तव्य आहे. यासाठी चक्रवर्तीनी जी उचित आज्ञा दिली आहे तिचा स्वीकार करण्यातच आपला मोठेपणा आहे. भरत हे पहिले चक्रवर्ती आहेत. शिवाय ते आपले वडिल बंधू आहेत. त्यांनी सारी पृथ्वी जिंकली. देवदेवता त्यांना नमस्कार करतात. त्यांनी एकाच बाणाने विशाल सागरावर

राज्य करणाऱ्या वंशस्वोला अपला दास बनाविणे विग्याधर्पणांच्या दोन्ही श्रेणीतील विद्याधरांनी देखील भरत चक्रवर्तीचा जयघोष केला. उत्तर भारतात जाऊन त्यांनी वृषभाचलावर अपल्या विजयाचा इतिहास कोरुन ठेवला. आज देव त्याचे सेवक व लक्ष्मी त्यांच्या पायाची दासी बनली अहे. राजे भरतांनी आपणास आशीर्वादपूर्वक सन्मानाने आज्ञा दिली अहे की, सागरपर्यंत दूरवर पसरलेले हे राज्य बाहूबलीशिवाय शोभत नाही. तेव्हा आपण त्यांच्याकडे जाऊन त्यांना प्रणाम करा. भरतांची आज्ञा कधी विफल होत नाही. जो त्यांच्या आज्ञेचे उल्लंघन करतो त्याच्यावर भीषण चक्ररत्नाचा प्रहार होतो म्हणून आपण अधिक वेळ न दवडिता त्यांची आज्ञा मान्य करा अपल्या दोघा बंधूंच्या मिलनाने जगास एक नवीन पाठ मिळेल व आपण दोघांना एकत्र मिळून मिसळून राहणे शक्य होईल.

दूताचे बोलणे ऐकून मंदहास्य करित वीर बाहूबलीनी म्हटले दूता! जे शांततेने देखील वश होऊ शकत नाहित, त्यांच्यावर अपल्या दुबळ्या अंगाचा प्रयोग करणे मूर्खपणाचे आहे. भरत वयाने ज्येष्ठ अणि श्रेष्ठ असतील परंतु थकलेला वृध्द हत्ती सिंहाच्या छाव्याशी बरोबरी करु शकत नाही. वडिल बंधू आदरणीय असतो हे म्हणणे उचित अहे; पण ज्याने मस्तकावर तलवार ठेवली आहे त्यास प्रणाम करण्याची ही कोणती पध्दत अहे? भगवान ऋषभदेवांनी अम्हां दोघांसही राज्यपद दिले अहे. पण भरत जर लोभात पडून राजराजेश्वर बनण्याची अभिलाषा मनात बाळगीत असतील तर ते राजराजेश्वर बनोत. आम्ही आमच्या सुखात राहून केवळ साधे राजे म्हणून राहण्याचे पसंत करीत अहोत. ते अम्हांस लहान मुलाप्रमाणे फूस लावून अणि अमच्याकडून प्रणाम करवून घेऊन पृथ्वीचा एक तुकडा देऊ पहात अहेत. परंतु भरतांनी दिलेला जमिनीचा तुकडा अम्हांस पेंडीच्या तुकड्याप्रमाणे तुच्छ अणि क्षुद्र वाटतो. स्वाभिमानप्रिय अणि अभिमानी पुरुष अपल्या बाहूबलीच्या परिश्रमाने मिळालेल्या अल्प फलावर संतुष्ट राहतात, राजा होऊनही जो पुरुष अपमानाने दबावलेल्या ऐश्वर्याचा स्वीकार करतो, तो नरपशु होय अणि त्याचे ऐश्वर्यही त्याच्यावर लादलेल्या ओझ्याप्रमाणे समजावे. मानभंग करून घेऊन मिळालेल्या ऐश्वर्याचा भोग घेण्यात आसक्त होणारा मनुष्य, मनुष्य नव्हे, पशू होय. निःसंग मुनीदेखील स्वाभिमान सोडीत नाहीत; तेव्हा राजपुरुष अपला स्वाभिमान कसा सोडील? कोणाचा दास होऊन राहण्यापेक्षा वनात जाणे उत्तम होय अणि प्राण त्याग करणे देखील त्यापेक्षा श्रेष्ठ होय. धीर मनुष्य प्राण देऊन देखील अपल्या अभिमानाची रक्षा करतो. कारण मानाने मिळविलेले यश ही संसाराची शोभा अहे म्हणून दूता! तू अपल्या राजराजांना जाऊन

सां ा की, ऱ्या पृथ्वीच उायो ा सो रवी ठे ईल किंवा मी रवी ठे ईन अम्हा दोघांचे ाठभेट आत रणभूमी ारच

याप्रमाणे बोलून बाहूबलींनी दूताला निरोप दिला आणि युद्धाची भेरी वाजविण्याची सेनापतीला आज्ञा दिली. दूताच्या मुखाने बाहुबलींनी दिलेला निरोप ऐकून भरत देखील पोतनपुरा वाडानात ठे लेल्या सा ारप्रमाणे खवळला. आपल्या प्रचंड सेनासा ारसह साने पोतनपुराकडे नि ण्याची सेनापतीला आज्ञा दिली. रणभूमी ार दोन्हीकडील सैन्य एकत्र जमले आणि दोन्ही पक्षातील शूरवीर योद्ध अपल्या सैन्याची व्यूहरचना करण्यात म न झाले.

इकडे सेनापती युद्धाची तयारी करण्यात गुंतले होते आणि तिकडे मंत्रिगण विचारात होते, भावाभावात सापडले हेते सांचे असे म्हणणे होते की, हे दोघे भाऊ तरमशरीरी आहेत. युद्धात यांची कसलीच हानी होणार नाही. केवळ दोन्ही पक्षांतील योद्धे मारले जातील आणि भीषण नरसंहार होईल. दोन्ही पक्षांकडील मंत्र्यांनी असा विचार करून अपल्या स्वामींची अनुमती घेतली सांच्या समोर अपला विचार प्रकट केला. निष्कारण नरसंहार केल्याने भयंकर अधर्म होईल आणि अपले आयश सा या जगात पसरेल. बलाबलाची परीक्षा दुसऱ्या प्रकारने देखील करता येण्यासारखी अहे म्हणून अपणं दोघा बंधूनी अपसात तीन प्रकारची युद्धे करावीत सात ज्याचा पराजय होईल साने अहपली भृकुटी वक्र न करता सो सहन करावा. ज्याचा विजय होईल साने अहंकार सोडून साचा स्वीकार करावा. महापुरुषांचा हाच खरा धर्म अहे. सा या राजांचा आणि मंत्र्याच्या विनंतीला दोघांही बंधूनी अपली सम्मती दिली व ताबडतोब सैन्यात घोषणा केली ेली. दोन्ही बंधूत जलयुद्ध दृष्टियुद्ध आणि बाहूयुद्ध होऊन सात जो विजयी होईल सोच विजयलक्ष्मीचा पति ठरविला जाईल.

या घोषणेनंतर दोन्ही बाजूंचे प्रमुख पुरुष अपापल्या राजा जवळ बसले. प्रथम दृष्टियुद्धास अरंभ झाला. बाहूबलीच्या नेत्राला नेत्र भिडविण्याचे सामर्थ्य फार वेळ भरताच्या नेत्रांत राहिले नाही. बाहुबलीच्या सैन्याने विजयाच्या हर्षात प्रचंड जयघोष करण्यास आरंभ केला. तेव्हा प्रमुख पुरुषांनी साच्या या घोषणेला आळा घालून नियमांच्या मर्यादेचे पालन करविले.

तदनंतर दोघेही बंधू जलीयुद्ध करण्यासाठी सरोवरात उतरले अपल्या दीर्घ बाहूंनी एकमेकांवर पाणी उडविण्यास अरंभ केला. भरतापेक्षा बाहूबली उंच होते. भरतांनी उडविलेले पाणी बाहुबलीच्या विशाल वक्षस्थळावर अदळून खाली पडे. विशाल लाटा परतीला धक्का देऊन जशा परततात तसेच पाणी माघारे येत होते. पण बाहूबलींनी उडविलेले पाणी भरताच्या नाकातोंडात

काना डोळ्या त जाई म्हणून जलयुद्धात देखील भरताचा पराजय झाला व बाहूबलीच्या सैन्याने पुन्हा प्रचंड जयघोष केला.

त्यानंतर दोघेही नरकेसरी बाहूयुद्धासाठी रंगभूमीवर उतरले. दोघांनी एमेकांच्या हातात हात मिळून सलामी दिली. दंड ठोकले, पवित्रे बदलले आणि त्यांचे विशाल वक्षस्थले एकमेकांशी भिडली. एकदम बाहुबलीनी चक्रवर्ती भरतांना आपल्या मिठीत पकडले. आणि त्यांना एका हाताने झटकन वर उचलून अल्लाद चक्राप्रमाणे फिरवण्यास आरंभ केला. मनात येते तर बाहुबलीनी त्यांना जमिनीवर लोळविले असते. पण त्यांनी चक्रवर्तीच्या पदवीचे मर्याद सांभाळली त्यांनी चक्रवर्तीना अपल्या खांद्यावर बसविले हे दृश्य भरताची सेना आश्चर्यचकित होऊन पहात राहिली. लाजेने त्यांच्या माना खाली वाळल्या. बाहुबलीच्या पक्षातील सैन्याने विजयघोषांनी आकाश दणाणून टाकले.

त्या विशाल जनसागरासमोर आपला अपमान झालेला पहाताच भरत क्रोधाने अंध झाले. नीती-अनीतीचा विचार राहिला नाही. दुबळ्या संतप्त मनाने चक्रासाठी त्यांनी स्मरण केले आणि त्यास बाहुबलीवर सोडले. चक्र अग्नीच्या ज्वाला ओकीत बाहुबलीकडे चालले होते. सारे सैन्य भीतीने टक लावून त्या चक्राकडे पहात होते. चक्राने वेगाने बाहूबलीजवळ जाऊन त्यांना प्रदक्षिणा घातली आणि अग्नीच्या ज्वालेचे रुपांतर पाण्याच्या फवाऱ्यात झाले. ते तेजहीन होऊन ते चक्र बाहुबलीजवळ थांबले. त्वेहां मोठमोठ्या पुरुषांनी देखील चक्रवर्तीचा धिक्कार केला. या दुष्कृत्याबद्दल त्यांनी त्यास दोष दिला. चक्रवर्तीला अधिकच लज्जित व्हावे लागले. त्यावेळी त्यांना अपार दुःख झाले.

दोन्ही पक्षांतील प्रमुख राजांनी बाहुबलीची प्रशंसा केली त्यांचा खूप आदरसत्कार केला. त्यावेळी बाहुबलीनी देखील अपल्या श्रेष्ठत्वाचा अनुभव घेतला; पण जी घटना घडली होती तिने बाहुबलीना विचारसागरात बुडविले होते. त्यांचे मन ढवळून निघत होते. आणि बंधुप्रेमावरील त्यांचा विश्वास उडत चालला होता. एका नश्वर राज्यासाठी वडिल बंधूनी छोट्या भावासी नीतीला पायाखाली तुडवून घ्यावा सोडतो? सत्तेसाठी चक्रवर्तीनी देखील अंधळे व्हावे? ही साम्राज्यलक्ष्मी वारांगनेप्रमाणे अहे, ती एका पुरुषास सोडून दुसऱ्याकडे जाते. तरी देखील तिचा उपभोग घेण्याची असक्ति मोठमोठ्यांना सुटत नाही. अविवेकी मनुष्य तिच्या पाठीशी धावू लागतो. भरताची देखील बुद्धि भ्रष्ट झाल्याप्रमाणे वाटते. नाहितर त्याने या नश्वर आणि चंचल राज्यलक्ष्मीला अविनश्वर मानले नसते.

याप्रमाणे बाहुबली आपल्या ज्येष्ठबंधूंच्या कार्यावर जसजसा अधिक विचार करु लागले . तसतसे त्यांच्या मनात अतिशय कष्ट होऊ लागले . शेवटी त्यांना राहवले नाही . त्यांनी भरतास म्हटले - राजश्रेष्ठ ! क्षणभर आपल्या स्वाभिमानाला बाजूला सारून माझे म्हणणे ऐका. तुम्ही आज फार मोठे दुःसाहस केले आहे. या माझ्या शरीरावरदेखील तुम्ही चक्ररत्न सोडले ? वज्राने बनलेल्या पर्वताला चक्र भेदू शकत नाही ; तसेच आपले हे चक्ररत्न माझ्या केसाला सुद्धा धक्का लावू शकले नाही. कोठे आहे ते तुमचे उज्ज्वल यश ? कोठे आहे तुमचा तो अपूर्व धर्म ? आपल्या शंभर भावांना धरेवर धुडकावून त्यांच्या मनोरथांना पदाखाली तुडवून आपण कोणते महान् ऐश्वर्य मिळविले ? पुढे येणारी पिढी म्हणेल की, आदिब्रह्मा ऋषभदेवांच्या ज्येष्ठपुत्राने चक्री भरताने आपल्या कुलाचा काय उद्धार केला ?